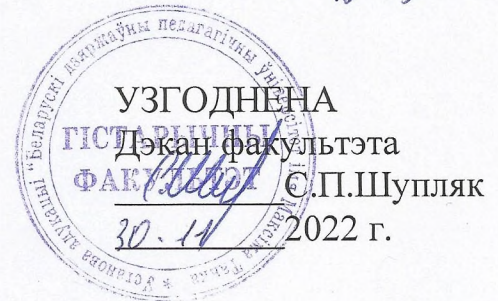

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка»

Гістарычны факультэт
Кафедра ўсеагульнай гісторыі і метадыкі выкладання гісторыі

Рэг № УМ(ушк) 26-2-9/2022

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
В.А.Йоцюс
30.11. 2022 г.

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС
ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ**

АРХЕАЛОГІЯ БЕЛАРУСІ

для спецыяльнасцяў

- 1-02 0101 Гісторыі і грамадазнаўчыя дысцыпліны
- 1-02 01 02 Гісторыя і сусветная мастацкая культура
- 1-02 01 03 Гісторыя і экскурсійна-краязнаўчая работа

Складальнік: кандыдат гістарычных навук, дацэнт Калечыц І.Л.

Разгледжана і зацверджана на пасяджэнні Савета БДПУ
01.12 2022, пратакол № 3

Змест

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА.....	3
ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	4
Канспекты лекцый па археалогіі Беларусі	4
ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	23
Планы семінарскіх і практычных заняткаў.....	23
РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ	26
Пытанні да экзамена.....	26
ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ.....	28
Гласарый.....	28
Вучэбная праграма.....	29

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная дысцыпліна “Археалогія Беларусі” не толькі дае канкрэтныя веды ў галіне археалогіі, але і адыгрывае значную ролю ў фарміраванні гістарычнага мыслення, гуманістычнага светапогляду будучага спецыяліста-гісторыка. Выкладанне археалогіі мае практычнае значэнне ў сувязі з сучаснымі задачамі паляпшэння падрыхтоўкі высокакваліфікаваных спецыялістаў гістарычнага профілю.

Паняцце “археалогія” вядома з антычнага часу. Як самастойная па метадах даследавання навука яна існуе з XVIII ст., а як універсітэцкая дысцыпліна – з XIX ст. З 1954 г. археалогія выкладаецца ў педагагічных інстытутах (універсітэтах). Без даных археалогіі немагчыма зразумець гісторыю. У адрозненні ад гісторыі яна вывучае, у асноўным, крыніцы матэрыяльнага паходжання і дае магчымасці фізічна рэканструіраваць мінулае. Неацаніма роля археалогіі ў краязнаўчай і патрыятычна-выхаваўчай рабоце, таму што менавіта яна стварае магчымасці для вывучэння вытокаў пэўнага рэгіёна, этнаса, прывучае да беражлівых адносінаў да помнікаў культуры, да гістарычнага мінулага. Археалогія – гэта падмурак гістарычнай памяці, на якім фарміруюцца этнічная самаідэнтыфікацыя, нацыянальная годнасць. Усё гэта робіць неабходным і важным выкладанне археалогіі на гістарычных факультэтах вышэйшых устаноў педагагічнага профілю.

Мэтай дадзенага ВМК з’яўляецца фарміраванне ў студэнтаў трывалых ведаў пра археалогію як самастойную па метадах даследавання навуку, якая рэканструіруе гістарычнае мінулае, і пра археалагічную спадчыну Беларусі.

Задачы ВМК:

Дадзены ВМК павінны забяспечыць рэалізацыю наступных функцый:

1. Раскрыць патрабаванні да зместу дысцыпліны, да адукацыйных вынікаў, да сродкаў іх дасягнення і ацэнкі.

2. Забяспечыць эфектыўнае засваенне студэнтамі вучэбнага матэрыялу, які ўваходзіць у вучэбную праграму дысцыпліны.

3. Аб’яднаць ў адзінае цэлае розныя дыдактычныя сродкі, падпарадкоўваючы іх мэтам навучання і выхавання.

4. Забяспечыць пераемнасць у выкладанні вучэбных дысцыплін.

5. Служыць сродкам кіравання самастойнай працай студэнтаў.

У тэарэтычнай частцы курса студэнты павінны атрымаць тэарэтычныя веды ў рабоце з археалагічным матэрыялам, умець выкарыстоўваць яго пры выкладанні курса ўсеагульнай і айчынай гісторыі. А таксама ведаць помнікі археалогіі і археалагічныя культуры, археалагічную перыядызацыю і археалагічную спадчыну Беларусі.

Падчас семінарскіх заняткаў студэнты павінны навучыцца распазнаваць помнікі археалогіі па іх прыналежнасці, рэалізаваць навыкі зняцця вокамернага плана і апісанне помніка археалогіі ў выніку самастойнага выяўлення такога помніка ў краязнаўчай рабоце з вучнямі, чытаць стратыграфію культурных напластаванняў на помніках, дзе маюцца агаленні культурнага слою, даваць тлумачэнне асобным катэгорыям артэфактаў, выяўленых падчас палявой краязнаўчай работы.

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Канспекты лекцый па археалогіі Беларусі

Лекцыя 1. Паняцце археалогіі. Прадмет, задачы, метады.

Ключавыя паняцці: археалогія, рэчавыя крыніцы, пісьмовыя крыніцы, археалагічны помнік, культурны слой.

План лекцыі:

1. Прадмет і задачы археалогіі як навукі.
2. Паняцце археалогіі. Пісьмовыя і рэчавыя крыніцы.

1. Тэрмін “археалогія” ўпершыню быў ужыты Платонам у значэнні “гісторыя мінулых часоў”. Сучасная археалогія – гэта навука, якая вывучае гістарычнае мінулае чалавецтва па рэчавых крыніцах. Рэчавыя крыніцы – гэта прылады вытворчасці і матэрыяльныя блага, якія створаны з іх дапамогай: пабудовы, зброя, упрыгажэнні і г.д. і з’яўляюцца вынікам працоўнай дзейнасці чалавека. Рэчавыя крыніцы маюць асаблівае значэнне для дапісьмовага перыяда. Першыя пісьмовыя крыніцы таксама былі знойдзены ў выніку археалагічных даследаванняў. Высновы, якія базуюцца на вывучэнні рэчавых крыніц, з’яўляюцца вынікам навуковай рэканструкцыі. Спецыялісты-археалагі праводзяць раскопкі археалагічных помнікаў.

2. Археалагічныя помнікі – рэчавыя гістарычныя крыніцы, па якіх можна аднавіць мінулае чалавечага грамадства. Да ліку асноўных археалагічных помнікаў належаць стаянкі, градзішча, паселішча, старажытныя пабудовы, могільнікі, культавыя збудаванні, архітэктурныя помнікі і г.д. Археалогія мае вялікае значэнне не толькі для дапісьмовых эпох, але і для вывучэння старажытнасці і сярэднявекі, таму што значна дапаўняе комплекс гістарычных крыніц. Археалагічная культура – сукупнасць матэрыяльных помнікаў, якія належаць да адной тэрыторыі і часу і маюць агульныя рысы. Звычайна археалагічную культуру называюць па якой-небудзь характэрнай прыкмеце, па якой яна адрозніваецца ад іншых: па форме або арнаменту (культура лейкападобных кубкаў), абраду пахавання (катакомбная культура), мясцовасці, дзе былі знойдзены найбольш характэрныя помнікі (днепраданецкая культура).

Культурны слой – слой зямлі на месцы пражывання чалавека, які захоўвае рэшткі яго жыццядзейнасці. У залежнасці ад часу і інтэнсіўнасці пражывання культурны слой можа быць невялікі (ад некалькіх сантыметраў) або магутны (30-35 м). Культурны слой цягнецца ўглыб да мацерыка, які не нясе слядоў жыццядзейнасці чалавека. Археалогія карыстаецца шэрагам метадаў: стратыграфічным, тыпалагічным, дэндрахраналагічным, метадам радыёвугляроднага аналізу, палеабатанічным і інш. Археалогія цесна звязана з такімі навукамі як гісторыя, этнаграфія, сацыялогія, шэрагам дапаможных гістарычных дысцыплін (сфрагістыкай, геральдыкай, эпиграфікай, нумізматкай).

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

У чым адрозненне пісьмовых і рэчавых помнікаў?

Што такое археалагічная культура?

Чым адрозніваецца культурны слой ад мацерыка?
Для чаго праводзяцца археалагічныя раскопкі?
Пералічыце асноўныя метады археалогіі?
З якімі навукамі звязана археалогія?

Літаратура:

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с. Т
2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

Лекцыя 2. Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў кантэксце сусветных археалагічных даследаванняў

Ключавыя паняцці: гістарычнае крэйзнаўства, археалагічны экспанат, картаграфія.

План лекцыі:

1. Слаўутыя археолагі сусвету.
2. Археалагічныя даследаванні ў 20-30-я гг. XX ст.
3. Археалагічныя даследаванні другой паловы XX ст.

1 .Упершыню тэрмін археалогія быў ужыты Платонам у 4 ст. да н.э., пры гэтым мелася на ўвазе навука аб старажытнасцях у самым шырокім сэнсе гэтага слова. У 18 ст. гэтым тэрмінам абазначалі гісторыю старажытнага мастацтва. Сучаснае паняцце археалогіі пачало складацца ў 19 ст.

Пачатак археалогіі прынята выводзіць ад вавілонскага цара Набаніда, які ў 6 ст да н.э. праводзіў раскопкі з мэтай доказаў старажытнасці пабудовы. У Старажытным Рыме паэт Лукрэцый даў схему развіцця матэрыяльнай культуры ўжо ў 1 ст. да н.э.: каменны век змяняецца бронзавым, а бронзавы – жалезным. У Італіі ў эпоху Адраджэння ў 15-16 стст. Праводзіліся раскопкі з мэтай знаходкі антычных скульптур. З 18 ст. пачынаецца калекцыяніраванне археалагічных знаходак, да гэтага ж часу адносіцца і пачатак правядзення раскопак з навуковымі мэтамі. Асабліва трэба адзначыць раскопкі Пампеі і Геркуланума.

У першай палове 19 ст. у выніку археалагічных даследаванняў былі адкрыты старажытныя цывілізацыі Міжрэчча і Егіпта. У 1836 г. дацкім археолагам К. Томсенам была абаснавана гіпотэза аб перыядызацыі на каменны, бронзавы і жалезны вякі. У 1865 г. англійскі археолаг і этнограф Дж. Леббок прапанаваў падзяліць каменны век на палеаліт і неаліт.

Вялікія археалагічныя адкрыцці былі зроблены ў 19 і 20 ст. у Міжземнамор’і і на Бліжнім Ўсходзе. Асабліва трэба адзначыць археалагічныя даследаванні Кноса, Троі, Вавілона, Нінэвіі і г.д.

2 .Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі пачаліся ў другой палове 18 ст. У 19 ст. даследуюцца пераважна курганы. Пачатак археалагічных даследаванняў звязаны з прозвішчамі Т. Нарбута, З. Даленга-Хадакоўскага, Я. і К. Тышкевічаў, А. Кіркора, М. Кусцінскага. Значныя звесткі па археалогіі былі сабраны Е. Раманавым, які даследаваў больш тысячы помнікаў, склаў шэраг

археалагічных карт і сцвярджаў, што тэрыторыя Беларусі была заселена ўжо з эпохі палеаліта.

У 1919 г. была створана першая дзяржаўная археалагічная ўстанова. У 1925 г. пры Інбелкульце была створана гісторыка-археалагічная камісія пад кіраўніцтвам А. Ляўданскага. У 20-30 гг. праводзілася выяўленне і

1. даследаванне палеалітычных, мезалітычных і неалітычных помнікаў,
2. таксама помнікаў бронзавага веку. У 30-я гады большая частка
3. археолагаў была рэпрэсавана. У 1944 г. быў створаны сектар
4. археалогіі Інстытута гісторыі АН БССР. У ходзе археалагічных даследаванняў было выяўлена каля 640 помнікаў каменнага і 670 помнікаў бронзавага вякоў на Палессі, у Пасожжы і Панямонні.

З 1960-х г. пачынаецца вывучэнне старажытных беларускіх гарадоў 913 ст.: выяўлены прыкметы, якія адрозніваюць горад ад сельскага паселішча, вызначаны дакладная лакалізацыя шэрагу гарадоў, тапаграфія, тыпалогія ўмацаванняў і планіроўкі, храналогія старажытнасцей, атрыманы дадзеныя пра гаспадарчае жыццё і матэрыяльную культуру, памеры гарадоў і абарончых збудаванняў, даследаваны гар. некропалі. Даследаваннем сярэдневяковых гарадоў займаліся В.Р.Тарасенка, Г.В.Штыхаў, Э.М.Загарульскі, П.Ф.Лысенка, В.М.Ляўко, Я.Г.Звяруга, Ю.А.Заяц, А.А. Макушнікаў, І.А.Марзалюк, Л.У.Калядзінскі, Т.С.Бубенька, Д.У.Дук. Значнымі дасягненнямі з'явіліся вывучэнне гарадзішча на р. Менка і стварэнне музея драўлянай забудовы 13 ст. "Бярэсце".

З сярэдзіны 1970-х г. пачынаецца даследаванне матэрыяльнай культуры гарадоў 14-18 ст., што адкрывае новы напрамак ў археалогіі Беларусі. З 2006 існуюць 3 аддзелы археалогіі: першабытнага грамадства, археалогіі сярэдневяковага перыяду, захавання і выкарыстання археалагічнай спадчыны, якія ўваходзяць у склад Цэнтра гісторыі даіндустрыяльнага грамадства Інстытута гісторыі НАН Беларусі. Усяго па Беларусі сабраны і ўведзены ў базу дадзеных звесткі пра 3 тыс. археал. аб'ектаў. Пры археалагічных аддзелах у Інстытуце гісторыі з 1993 г. працуе Палявы камітэт, які згодна з інструкцыяй (зацверджана ў маі 2006 Прэзідыумам НАН Беларусі) аб палявых даследаваннях ажыццяўляе выдачу дазволаў на правядзенне археалагічных раскопак, каардынацыю даследаванняў на тэрыторыі Беларусі.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

Дзе і калі быў упершыню ўжыты тэрмін археалогія?

Кім і на якія вякі была ўпершыню падзелена старажытная гісторыя?

Назавіце найбольш значныя археалагічныя даследаванні 19 ст.?

Назавіце этапы развіцця беларускай археалагічнай навукі?

Літаратура:

1. Археалагічная перыядызацыя.
2. Палеаліт: стаянкі, каменныя вырабы.
3. Мезаліт: мезалітычныя прылады, асноўныя заняткі чалавека, стаянкі, мастацтва мезаліта.

1 .Археалагічная гістарычная перыядызацыя першабытнай эпохі падзяляецца нанекалькі вялікіх перыядаў – у адпаведнасці з матэрыялам, з якога вырабляліся прылады працы: каменны, бронзавы (бронзава-каменны) і жалезны век. Першабытная эпоха наогул мае характарыстыкі, агульныя для ўсіх перыядаў. Да іх належыць нізкі ўзровень развіцця вытворчых адносін і

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с.
2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
3. Левко О.Н. Введение в археологию : пособие / О.Н. Левко. – Могилев: Издат. центр МГУ, 2009. – 96 с.

Лекцыя 3. Палеаліт і мезаліт

Ключавыя паняцці: палеаліт, алдувайская, ашэльская і мусцёрская эпохі, чопер, сфероід, клівер, рубіла, скрэбла, востраканечнік, нуклеус, рэтуш, мікраліты і макраліты.

План лекцыі:

павольнае іх удасканаленне, нізкія тэмпы развіцця грамадства, калектыўны характар прысваення прыродных рэсурсаў і вынікаў вытворчасці, сацыяльная роўнасць людзей, ураўняльнае размеркаванне матэрыяльных даброт адсутнасць прыватнай уласнасці, эксплуатацыі, класаў і дзяржавы.

2 . Палеаліт – старажытны каменны век, першая з двух асноўных эпох каменнага века. Супадае з вялікімі этапамі чацвертычнага геллагічнага перыяда: эаплейстацэнам і плейстацэнам. Людзі эпохі палеаліта карысталіся абабітымі каменнымі прыладамі, заімаіліся паляваннем і збіральніцтвам. Пачатак палеаліта звыш 2 мільёнаў гадоў таму супадае са з’яўленнем архантрапаў *Homo habilis*. Канец палеаліта датуецца прыблізна 12-10 тыс. гадоў таму. Палеаліт падзяляецца на ранні (ніжні) і позні (верхні). Потым пачынаецца мезаліт – сярэдні каменны век. У межах палеаліта вылучаюць наступныя археалагічныя эпохі: алдувайскую (дашэльскую), старажытна-ашэльскую (аббевільскую), сярэдне- і познеашэльскую, мусцёрскую культуру – час існавання неандэртальцаў. Пры пераходзе да позняга палеаліта ўзнік *Homo sapiens*.

3 . Мезаліт – сярэдні каменны век. Пераход ад палеаліта да мезаліта супаў са зменай плейстацэна галацэнам, які характэрызуецца сучасным кліматам, раслінным і жывёльным светам. Часовыя рамкі мезаліта – 10-7 тыс. гадоў таму. Для мезалітычных культур шмат якіх тэрыторый характэрны мікраліты – мініяцюрныя каменныя прылады. Ужываліся рубячыя прылады з каменя: тапары, цёсла, кіркі, а таксама прылады з косці і рога: наканечнікі дзідаў, гарпуны, рыбалоўныя кручкі і г.д. Распаўсюдзіліся лук і стрэлы,

прылады для рыбалоўства і палявання. З'явіўся гліняны посуд. На мяжы палеаліта і неаліта быў праручаны сабака, пачалося прыручэнне некаторых відаў жывёл. Асновай гаспадаркі былі паляванне, рыбалоўства, збіральніцтва. V

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

к

1. Што ляжыць у аснове археалагічнай гістарычнай перыядызацыі?
2. Назавіце характэрныя прыкметы палеаліта?
3. Назавіце характэрныя прыкметы мезаліта?

Літаратура:

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с.
2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
4. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 4. Палеагеаграфічны нарыс. Першапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі. Палеалітычныя і мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі

Ключавыя паняцці: мусцье, Юравічы і Бердыж, культура Лінгбі, свідэрская, сожская, яніславіцкая культуры.

План лекцыі:

1. Муравінскае міжледавікоўе. Паазерскае зľadзяненне.
2. Мусцьерская эпоха на тэрыторыі Беларусі.
3. Першапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі.
4. Палеалітычныя і мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.

1 .Першыя людзі на тэрыторыю сучаснай Беларусі прыйшлі ў перыяд, калі на Еўропу то наступаў, то адыходзіў назад велізарны ледавік. Перыяд ледавіковага абледзянення называецца плейстацэн. Гэты перыяд супадае па часе з перыядам гістарычнай перыядызацыі – палеалітам. Археалагічная перыядызацыя першабытнай эпохі на Беларусі заснавана на вылучэнні асноўнага матэрыяла (сыравіны), з якога рабіліся прылады працы, і мае наступны выгляд:

Каменны век (100-3 тыс. год да н. э.): палеаліт (100-9 тыс. год да н. э.) – ранні (на Беларусі не было), сярэдні (100-35 тыс. год да н. э.), верхні ці позні (35-9 тыс. год да н. э.); мезаліт (9-5 тыс. год да н. э.), неаліт (5-3 тыс. год да н. э.)

Бронзавы век – 2-пачатак 1 тыс. да н. э.

Жалезны век – пачатак 1 тысячагоддзя да нашай эры-VI стагоддзе нашай эры.

2 .На Беларусі першабытныя людзі з'явіліся ў перыяд палеаліту, прыкладна 100-40 тыс. г. да н.э. Першыя каменныя прылады працы знойдзены

каля сучасных вёсак Абідавічы, Свяцілавічы, Клеявічы на поўдні Беларусі Жыхары Беларусі на той час – неандэртальцы. Асноўнымі заняткамі неандэртальцаў былі паляванне на буйных жывёл – мамантаў і шарсцістага насарога, збіральніцтва і рыбалоўства. Яны будавалі жытлы і здабывалі агонь. Праз некаторы час пачалося чарговае наступленне ледавіка і першабытныя людзі адышлі ў больш спрыяльныя паўднёвыя раёны.

3 . Паўторнае засяленне Беларусі краманьёнцамі адбылося каля 30-25 тыс. г. да н.э., калі ледавік адступіў на поўнач (пачаўся перыяд позняга ці верхняга палеаліту). Першыя паселішчы, знойдзеныя археолагамі, - стаянкі Юравічы (каля 26 тыс. гадоў) і Бердыж (каля 23 тыс. гадоў).

Існавала каля 100 відаў прылад працы, якія рабіліся з костак жывёл, дрэва, каменя (скрэблы, праколкі, рубілы, наканечнікі дзідаў). Камяні апрацоўвалі з дапамогай наступнай тэхналагічнай аперацыі: ад прызматычнага ядра адціскаліся пласціны дакладнай формы, якія потым даапрацоўвалі праз адцісканне маленькіх лускавінак па краях пласцін. Асноўным заняткам жыхароў стаянак Бердыж і Юравічы, а таксама падобных ім было *паляванне* на буйных жывёл – мамантаў, шарсцістых насарогаў, паўночных аленяў і пясцоў, а таксама збіральніцтва і рыбалоўства. Узнікаюць зачаткі рэлігійных вераванняў у выглядзе татэмізму.

4 .У мезаліце клімат нагадваў сучасны. Адбылося змяненне расліннага і жывёльнага свету. Уся тэрыторыя Беларусі засяляецца да канца гэтага перыяду. Але паселішча яшчэ даволі рэдкія, яны месцяцца на берагах рэк,дзе знаходзяцца радовішча крэменю. У мезаліце прыручаецца сабака, такія прылады, як лук і стрэлы палягчаюць паляванне. Адбываецца росквіт рыбалоўства і збіральніцтва. З’яўляецца родавая абшчына. Распаўсюджваюцца мікралітычныя прылады працы, якія найбольш распаўсюджаны на захадзе і ўсходзе сучаснай Беларусі. Вылучаецца існаванне на захадзе свідэрскай культуры, якая характэрызуецца наканечнікамі ў выглядзе ліста і сожскай культурай на ўсходзе, якая мела наканечнікі ў выглядзе маленькіх кароткіх каменных адшчэпаў. Такім чынам, у перыяд мезаліту на беларускіх землях з’явілася пастаяннае аселае насельніцтва, атрымала росквіт прысвайваючая гаспадарка, замацаваўся родавы лад грамадства.

1. Пытанні па матэрыялу лекцыі:

2. Які выгляд мае археалагічная перыядызацыя Беларусі?
3. Якія адметнасці мае палеаліт на Беларусі?
4. Якія адметнасці мае мезаліт на Беларусі?

Літаратура:

•kF

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с.
2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. І інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
4. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі;

рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. І інш.] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 5. Неаліт. Неалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі

Ключавыя паняцці: неаліт, кераміка, Днепра-данецкая культура, Нёманская культура, Верхнедняпроўская культура, Нарвенская культура, культура тыпавай грабенчата-ямкавай керамікі, культуры лейкападобных кубкаў і шарападобных амфар.

План лекцыі:

1. Неаліт: неалітычныя паселішчы, прылады працы і асноўныя заняткі чалавека. Стаянкі і жытлы. Кераміка.

2. Неалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.

1 .Неаліт – новы каменны век, эпоха позняга каменнага века. Характэрызуецца выкарыстаннем крамянёвых, касцяных і каменных прылад, распаўсюджваннем глінянага посуду. З’яўляецца прысвойваючай гаспадарка. Асноўныя заняткі насельніцтва – земляробства, жывёлагадоўля, паляванне і рыбалоўства. У выніку адбываюцца кардынальныя змены ў жыцці чалавецтва, якія праяўляюцца ў развіцці аселасці і росце насельніцтва. Гэтыя змены атрымалі назву “неалітычнай рэвалюцыі”.

2 .На тэрыторыі Беларусі таксама вырасла колькасць насельніцтва. На гэты час вядома каля 600 стаянак (галоўным чынам на берагах рэк і азёраў), што дае падставы вызначыць яго памеры ў 5-6 тысяч чалавек. Насельніцтва належала да чатырох галоўных этнічных суполак: культуры грабенчата-накольнай керамікі (ці днепра-данецкай), верхнедняпроўскай, нёманскай і нарвенскай археалагічных культур.

Асноўнымі заняткамі былі паляванне, рыбалоўства і збіральніцтва. З’явілася першабытнае ткацтва з ужываннем вертыкальнага ткацкага станка. У апрацоўцы каменя прымянялася шліфаванне, паліраванне і свідраванне. На поўдні Беларусі з’явілася матычнае земляробства. На тэрыторыі Беларусі ў гэты час з’явіліся Краснасельскія крэменездабываючыя шахты. Археологі знайшлі больш за 1000 шахт глыбінёй да 8 метраў. Асноўныя дасягненні гэтага часу: пераход ад прысвойваючай гаспадаркі да вытворчай, ўключэнне беларускіх земляў ў міжрэгіянальны абмен таварам, з’яўленне зачаткі рамёстваў – выраб керамічнага посуду і тканіны.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Якія прыкметы характэрызуюць эпоху неаліта?
2. Што характэрна для эпохі неаліту на тэрыторыі Беларусі?
3. Што такое неалітычная рэвалюцыя?

Літаратура:

1. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. І інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.

3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі;

рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. І інш.] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 6. Бронзавы век. Культуры бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі.

Ключавыя паняцці: энеаліт, Трыпольская культура, Сярэдняпроўская культура, культура палескай шнуровай керамікі, Паўночна-беларуская культура, Тшчцінецкая культура, культура сярэдняй і позняй бронзы Паазер'я.

План лекцыі:

1. Бронзавы век: прылады працы, заняткі, жыллы, кераміка.
2. Культуры бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі: Трыпольская культура, Сярэдняпроўская культура, культура палескай шнуровай керамікі, Паўночна-беларуская культура, Тшчцінецкая культура, культура сярэдняй і позняй бронзы Паазер'я.

3. Энеаліт – (ад лац. *aspeus* — медны і грэч. *lithos* — камень), халкаліт, медна-каменны век – эпоха пераходу ад каменнага веку да бронзавага. Найстаражытнейшыя медныя прадметы і кавалкі руды знойдзены на раннеземляробчых пасяленнях Пярэдняй Азіі (8-5 тыс. гадоў да н.э.).

2. Бронзавы век на тэрыторыі Беларусі датуецца 2 – пачаткам 1 тыс. да н.э. У гэты час з'явіліся першыя вырабы з металаў. Сваіх радовішчаў медзі на Беларусі няма, таму медных і бронзавых прылад працы няшмат, у асноўным гэта ўпрыгожванні: бранзалеты, фібулы, кольцы. Медзь трапляла на тэрыторыю Беларусі з Каўказа, Карпат ў абмен на бурштын і вырабы з бурштыну, якія насельніцтва старажытнай Беларусі атрымлівала з Прыбалтыкі ў абмен на крэмневыя прылады працы. Працягвалі выкарыстоўвацца каменныя прылады працы. Таму ў дачыненні да Беларусі больш падыходзіць назва перыяду энеаліт (медна-каменны век). У гэты час здабыча і апрацоўка крэмню ў Краснасельскіх шахтах дасягнула вялікіх памераў. З'явілася струменчатая рэтуш (нанясенне насечак крыж накрыж) – новы прыём, які яшчэ больш удасканаліў каменныя сякеры і іншыя рэжучыя прылады. Адбываецца пераход да земляробства, якое паступова становіцца галоўнай галіной гаспадаркі. У гэты час існуе ляднае ці падсечна-агнявое земляробства. Замест аднакамерных жылых пабудов (паўзямлянак ці наземных жытлаў) зараз будуецца двухкамерныя жыллы. У гэты час на Беларусі з'яўляецца новае насельніцтва – індаеўрапейцы. Па ступені гаспадарчага і грамадскага развіцця яны апераджалі аўтахтоннае насельніцтва.

Новыя вытворчыя формы гаспадаркі ставілі мужчыну на першае месца ў сацыяльнай іерархіі першабытнага грамадства. Адбываецца станаўленне патрыярхату. З'явіліся касмаганічныя рэлігійныя ўяўленні, г.зн прадстаўленні аб тым, як утварылася наваколле. На першы план выходзіць культ продкаў.

У гэты час на Беларусі існуюць культуры шнуровай керамікі, назва якой паходзіць ад адметнага ўпрыгожвання керамікі, а таксама тшчцінецкая культура, адметнасцю якой з'яўляецца цюльпанападобная кераміка.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Выкарыстанне якіх матэрыялаў дало назву энеаліту?
2. Чым адметны бронзавы век на Беларусі?
3. Якія змяненні адбыліся ў жыцці тагачаснага насельніцтва?

Літаратура:

1. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.

3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 7. Жалезны век.

Ключавыя паняцці: жалезная руда, крыца, домніца.

План лекцыі:

1. Жалезны век: прынцыпы прыгатавання жалезнай руды. Крыца.

Домніца.

2. Культура Урарту. Скіфы і сарматы. Антычныя дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я.

1. Жалезны век – эпоха ў першабытнай і раннекласавай гісторыі чалавецтва, яка характэрызуецца распаўсюджаннем металургіі жалеза і жалезных прылад. Перыяд першапачатковага распаўсюджання жалезнай індустрыі перажылі ўсе краіны ў розны час. У параўнанні з каменным бронзавым векам ён вельмі кароткі. Яго межы ад 9-7 стст. да н.э. і да часу ўзнікнення класавага грамадства і дзяржавы. У адрозненні ад рэдкіх радовішчаў медзі, нізкакасных жалезных руды сустракаюцца паўсюль.

Жалеза атрымлівалі з дапамогай сырадутага працэса, які складаўся з аднаўлення жалезнай руды пры тэмпературы 900-1350°C у спецыяльных печах-горнах з дапамогай удвання паветра кузнечнымі мяхамі праз сопла. На дне печы атрымлівалася крыца – камяк порыстага жалеза вагой 1-5 кг, якую неабходна было пракваць для выдалення з яе шлака.

Больш высокія механічныя якасці жалеза забяспечылі пераважнае выкарыстанне прылад з жалеза і выцясненне прылад з бронзы і каменя. Адбылося гэта не адразу. У Еўропе толькі ў другой палове 1 тыс. да н.э. жалеза стала адыгрываць істотную ролю для вытворчасці зброі і прылад працы. Адбыўся тэхнічны пераварот: паляпшэнне апрацоўкі зямлі, паскарэнне развіцця рамяства, удасканалваецца апрацоўка дрэва, што прывяло да перамен у жыцці грамадства, а менавіта, да распаду першабытнаабшчыннага ладу, войнаў. У шматлікіх плямёнаў назіраецца расслойванне грамадства і праўленне ў выглядзе ваеннай дэмакратыі.

2. У гэты час у стэпах Паўночнага Прычарнамор'я ў 7 ст. да н.э. – першых вяках н.э. існуюць плямены скіфаў, якія стварылі найбольш развітую культуру ранняга жалезнага веку. Жалезныя вырабы былі знойдзены ў вялікай колькасці на паселішчах і ў курганах скіфскага часу. Прыкметы металургічнай вытворчасці знойдзены пры раскопках шэрагу скіфскіх гарадзішчаў. Наступны перыяд прадстаўлены сарматскай культурай. Адначасова з сарматамі, у заходніх раёнах паўночнага Прычарнамор'я, Верхняга і Сярэдняга Прыдняпроўя і Прыднястроўя былі распаўсюджаны зарубінецкая, чарняхоўская і іншыя

культуры.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Назавіце часовыя межы жалезнага веку?
2. Пералічыце асноўныя этапы атрымання жалеза сырадутным спосабам?
3. Якія перамены ў гаспадарцы і грамадстве адбываюцца ў жалезным веку?

Літаратура:

1. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 8. Жалезны век на тэрыторыі Беларусі

Ключавыя паняцці: мілаградская і паморская культуры, культура штрыхаванай керамікі, Днепра-двінская культура, зарубінецкая культура, Кіеўская і вельбарская культуры, помнікі тыпу Прагі-Корчак і Лукі-Райкавецкай культуры, калочынская культура, банцараўская культура, культуры ранніх доўгіх курганаў і ўсходнелітоўскіх курганаў.

План лекцыі:

1 . Жалезны век на тэрыторыі Беларусі: мілаградская і паморская культуры. Культура штрыхаванай керамікі. Днепра-двінская культура. Зарубінецкая культура. Кіеўская і вельбарская культуры.

2 . Культуры ранняга сярэднявек'я: помнікі тыпу Прагі-Корчак і Лукі-Райкавецкай, калочынская, банцараўская, культуры ранніх доўгіх курганаў і ўсходнелітоўскіх курганаў.

Жалезны век на тэрыторыі Беларусі датуецца прамежкам ад 7-6 ст. да н.э. да 6-7 ст. н.э. У гэты час адбывецца пачатак здабычы і апрацоўкі жалеза. Яго выплаўлялі ў невялікіх паўкруглых гліняных пячах-домніцах з лугавой ці балотнай руды, якая досыць шырока распаўсюджана на Беларусі. Руду выплаўлялі сырадутным спосабам. Сутнасць яго ў тым, што ў домніцу загрузалі драўляны вугаль і руду, печку замазвалі глінай, але заставаліся невялікія адтуліны, праз якія з дапамогай трубак-соплаў і мяхоў нагняталася паветра. Атрымлівалася жалезістая маса – крыца, якая мела вялікую колькасць дамешкаў і патрабавала наступнай апрацоўкі апрацоўкі. Нягледзячы на тое, што спачатку якасць жалеза была даволі нізкай, з'яўленне жалезных прылад працы зрабіла вялікі тэхнічны пераварот. Гэта адлюстравалася ў тым, што значна ўзрасла роля земляробства і жывёлагадоўлі, а роля збіральніцтва, палявання і рыбалоўства знізілася. Пачынаюць інтэнсіўна развівацца заняткі, якія потым будуць вылучацца ў рамёствы: апрацоўка косці і дрэва, прадзіва, ткацтва, пляценне, ганчарства. У параўнанні з папярэднімі гістарычнымі перыядамі, людзі сталі атрымліваць больш прадукцыі на аднаго чалавека, што прывяло да значных

запасаў і наапалення прадукцыі. Супярэчнасці паміж родамі прывялі да ваенных канфліктаў, асноўнымі матывамі якіх былі захоп як мага больш матэрыяльных каштоўнасцяў і рабоў. Да таго ж палепшылася якасць зброі. З’явілася дамашняе ці патрыярхальнае рабства. у жалезным веку існуе патрыярхальны род, дзе паходжанне вялося па бацьку і нашчадкі-мужчыны заставаліся ў родзе.

У гэты час тып паселішчаў змяняецца. З’яўляюцца гарадзішчы – населеныя пункты, размешчаныя ў спрыяльнай для абароны мясцовасці, умацаваныя валамі і драўляным частаколам, якія выкрыстоўваліся ў выпадку ваеннай пагрозы. Адначасова з імі існавалі неўмацаваныя селішчы. Назіраецца большая разнастайнасць гаспадарчых пабудоў: жытлы, гаспадарчы збудаванні.

У раннім жалезным веку на тэрыторыі Беларусі пражывае некалькі археалагічных культур. Іх аб’ядноўвала агульная тэрыторыя, асаблівасці пабудовы жытлаў і тыпаў пасяленняў, падобнасць пахавальных абрадаў, а таксама асаблівасці вытворчасці керамікі і прылад працы.

Мілаградская культура была распаўсюджана на поўдні Беларусі (тэрыторыя Палесся). Адметнасцю гэтай культуры былі гліняныя фігуркі жывёл, якія, магчыма, мелі культавае прызначэнне. Пазней (з 3 ст. да н.э.) гэтую тэрыторыю засялілі плямёны зарубінецкай культуры. Археалагічныя знаходкі на тэрыторыі пражывання гэтай культуры гавораць аб сувязях са скіфамі, кельтамі, грэчаскімі гарадамі Прычарнамор’я.

У Цэнтральнай Беларусі пражывалі плямёны культуры штрыхаванай керамікі, якія выраблялі вастрарэбныя гаршкі са штрыхаванай паверхняй і будавалі асобныя жытлы для з ачагом у цэнтры пабудовы.

На поўначы Беларусі жылі плямёны днепра-дзвінскай археалагічнай культуры, для якіх характэрныя гладкасценныя слоікападобныя пасудзіны. У 5-7 стст. н.э. на поўдні Беларусі з’явіліся археалагічныя культуры, якія маюць славянскія прыкметы: калочынская, пражская, у цэнтры Беларусі – банцараўская. Галоўныя славянскія прыкметы – тып жылля (паўзямлянка з вогнішчам у дальнім вугле), простая карычневая кераміка без арнаменту, трупаспаленне і пахаванне ў паўсферычных курганах. Мясцовае (аўтахтоннае) насельніцтва было асімілявана.

У гэты час існуе ворнае земляробства і новая прылада – саха з жалезным наканечнікам. Родавая абшчына паступова саступіла месца суседскай сельскай абшчыне, у аснове якой ляжалі тэрытарыяльныя і эканамічныя сувязі.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Пералічыце асноўныя этапы атрымання жалеза ў печах-домніцах?
2. Назавіце адметныя рысы жалезнага веку на Беларусі?
3. Пералічыце характэрныя рысы археалагічных культур жалезнага века на тэрыторыі Беларусі?

Літаратура:

1. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.

3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 9. Усходнеславянскія саюзы плямёнаў на тэрыторыі Беларусі па археалагічных даных

Ключавыя паняцці: саюз плямёнаў, крывічы, дрыгавічы, радзімічы.

План лекцыі:

1. Усходнеславянскія саюзы плямёнаў на тэрыторыі Беларусі па археалагічных даных.

2. Полацкія крывічы. Дрыгавічы. Радзімічы. Насельніцтва Панямоння.

1 .У выніку асіміляцыі славянаў і балтаў да IX ст. на тэрыторыі Ўсходняй Еўропы ўтварылася 15 этнічных славянскіх аб'яднанняў.

Па археалагічных даных на тэрыторыі Беларусі пражывала 3 з іх: дрыгавічы, радзімічы і крывічы. Звесткі аб гэтых плямёнах ёсць у “Аповесці мінулых гадоў”. З-за вялікай сціпласці пісьмовых крыніц, асноўнымі звесткамі пра гэтыя плямёны з'яўляюцца археалагічныя даныя.

Крывічы – адзін з буйнейшых саюзаў усходне-славянскіх плямен, які склаўся ў VI-X стст. у вярхоўях Заходняй Дзвіны, Дняпра і Волгі і склаліся ў выніку асіміляцыі славянамі мясцовага балцкага насельніцтва. Асноўныя заняткі – жывёлагадоўля, земляробства, рамяство. Арэал рассялення крывічоў вылучаецца па скроневых кольцах – жаночых упрыгажэннях. У крывічоў яны мелі выгляд драцяных кольцаў. Разам са славянскімі элементамі, упрыгажэнні крывічоў мелі шэраг балцкіх элементаў. Вызначальнай рысай рассялення крывічаў з'яўляюцца доўгія курганы – валападобныя земляныя насыпы.

Пахаванні рабіліся па абраду трупаспалення. Сярод крывіцкіх артэфактаў можна пералічыць шклянныя пацеркі, нажы, наканечнікі дзідаў, кераміка, зробленая на ганчарным крузе.

2 . Дрыгавічы – племянны саюз, які пражываў на поўдні сучаснай тэрыторыі Беларусі (па рацэ Прыпяць да Дняпра). Этнавызначальнымі прадметамі крывічоў лічацца скроневыя кольцы з буйназарністымі металічнымі пацэркамі. Асноўныя помнікі, па якіх вядзецца археалагічнае даследаванне – курганныя могільнікі, якія звычайна распалагаюцца групамі. Пахавальны абрад да прыняцця хрысціянства выконваўся па спосабу крэмацыі. Пахавальны інвентар бедны або ўвогуле адсутнічае. Мужчынскія пахаванні бядней за жаночыя. частая знаходка ў курганах – кругавыя гаршкі. Сельскія пасялення дрыгавічоў групаваліся вакол гарадзішчаў. Дрыгавічы мелі гандлёвыя сувязі з Валынню, Сярэднім Падняпроўем, Паўночным Прычарнамор'ем, Прыбалтыкай.

Радзімічы – усходнеславянскі племянны саюз, які пражываў па цячэнні ракі Сож. Арэал пражывання радзімічаў вылучаецца па этнавызначальнай прыкмеце – жаночых упрыгажэннях – сяміпромневых скроневых кольцах. На тэрыторыі пражывання радзімічаў знойдзена даволі мала курганоў з пахаваннямі па абраду трупаспалення на месцы, але не на гарызонце, а на так званай падсыпцы. У большасці пахаванняў няма інвентару. З упрыгажэнняў часта сустракаюцца шыйныя грыўні. Культура радзімічаў мае больш балцкіх

рысаў у параўнанні з крывічамі і дрыгавічамі.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Назавіце характэрныя рысы, па якіх можна вызначыць пражыванне крывічоў?
2. Назавіце характэрныя рысы, па якіх можна вызначыць пражыванне радзімічаў?
3. Назавіце характэрныя рысы, па якіх можна вызначыць пражыванне дрыгавічоў.

Літаратура:

1. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 10. Сярэдневяковая вёска і гарады X-XIII стст. па археалагічных даных

Ключавыя паняцці: дзяцінец, пасад, гарадзішча.

План лекцыі:

1. Сярэдневяковая вёска: земляробства, жывёлагадоўля, промыслы і рамёства.
2. Гарады X-XIII стст. Паводле археалагічных звестак.
3. Гарады паўночнай і цэнтральнай Беларусі, паўднёвай Беларусі, беларускага Панямоння і ўсходняй Беларусі.

1. Узнікненне гарадоў звязана з аддзялення рамяства ад земляробства. Гарады ўзнікаюць у найбольш густазаселеных і развітых раёнах, на месцах перасячэння гандлёвых шляхоў. Гарады маглі ўтварацца на месцы ўмацаваных паселішчаў, феадальных замкаў, былых гарадзішчах жалезнага веку. Цэнтрам горада звычайна быў умацаваны дзяцінец, вакол якога размяшчаўся ўмацаваны вакольны горад і пасады. Нярэдкім было будаўніцтва каменных храмаў. Абарончая сістэма гарадоў спалучала прыродны ландшафт (стромкі схіл ракі, балоцістую мясцовасць) і штучныя ўмацаванні (валы, рвы).

Дзяцінец – цэнтральная частка горада, якая ўмацавана тынам, рвамі і валамі. Плошча дзяцінца можа дасягаць ад 1 да 7 га. Гэта быў своеасаблівы цэнтр горада, дзе пражываў князь, былі размешчаны адміністрацыйныя і культывыя пабудовы. Тэрмін “дзяцінец” сустракаецца ў летапісах з 11 па 14 ст. Размяшчаўся найчасцей за ўсё на сутоках рэк.

Пасад – гэта прыгарад або прадмесце, дзе змяшчалася гандлёва-рамесніцкая частка насельніцтва. Умацаваная частка пасада – вакольны горад – перавышаў плошчу дзяцінца ў 1,5-3 разы. Звычайна пасад размяшчаўся вакол дзяцінца на нізкім беразе ракі.

Планіроўка гарадоў уключала ў сябе мураваныя храмы, вежы-данжоны. Вуліцы адыходзілі па радыяльна-кальцавой і радыяльна-веернай сістэме. Іх

шырыня дасягала ад 2 да 5 м. абабал вуліцы, замошчанай бярвеннем, знаходзіліся жылыя пабудовы. Двары гараджан мелі плошчу каля 200 кв.м. Яны былі агароджаны. На тэрыторыі двароў размяшчаліся жылыя пабудовы, даўжыня сцен якіх складала 3-5 м, гаспадарчыя збудаванні (хлявы), майстэрні.

Важнай крыніцай, якая сведчыць пра існаванне гарадоў на тэрыторыі сярэдневяковай Беларусі з'яўляецца "Аповесць мінулых гадоў", дзе за перыяд з 9 па 13 ст. называюцца 35 гарадоў. Большасць летапісных населеных пунктаў лакалізавана з дапамогай археалагічных даследаванняў. Лакалізацыя некаторых (Одрск, Галацічаск) з'яўляецца спрэчнай.

2. Археалагічныя даследаванні даюць магчымасць вылучыць некалькі напрамкаў утварэння гарадоў. Першы з іх – гандлёва-рамесны, калі горад ўзнікаў на месцы адкрытых гандлёва-рамесных паселішчаў, якія знаходзіліся на водных шляхах і звязвалі паміж сабой аддаленыя рэгіёны. Прыкладам такога цэнтра можа быць Гарадзішча, размешчанае на 12 км на паўночны ўсход ад Пінска. Другі – абшчынна-феадальны, калі гарады ўтвараліся на аснове племянных цэнтраў, як, напрыклад, племянны цэнтр радзімічаў – Гомель. Трэці – феадальны, звязан з дзейнасцю княжацкай адміністрацыі, скіраванай на стварэнне гарадоў як цэнтраў княжацкай улады. Шэраг паселішчаў пераўтвараецца ў памежныя гарады-крэпасці, што звязана з пашырэннем і замацаваннем межаў княстваў.

3. Пасля аддзялення рамяства ад сельскай гаспадаркі і ўтварэння гарадоў, вескі становяцца спецыфічнымі паселішчамі, якія супрацьпастаўляюцца астатнім населеным пунктам. Памеры і форма вёсак былі разнастайныя, але пераважалі невялікія і сярэднія вёскі да 3 га з бессісітэмнай забудовай. Замест паўзямлянак пачынаюць будаваць наземныя хаты. На другім этапе развіцця вёсак з 11 да 13 ст. іх колькасць павялічваецца ў два разы, часцей трапляюцца вёскі з лінейнай забудовай. Пашыраецца папарнае земляробства і карыстанне плугам, рамяство, апрацоўка метала і ювелірная справа. З 13 ст. хрысціянства выцясняе язычніцтва ў вёсках.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Назавіце складаючыя часткі сярэдневяковага горада?
2. Пералічыце асноўныя шляхі ўтварэння гарадоў?
3. У чым заключаюцца асноўныя адрозненні горада і вёскі?

Літаратура:

1. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.
2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
3. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

Лекцыя 11. Эканамічнае развіццё і культура гарадоў X-XIII стст. на тэрыторыі Беларусі

Ключавыя паняцці: масавыя жыллы, гандаль, пісьменства, мураванае

дойлідства.

План лекцыі:

1. Эканамічнае развіццё гарадоў на тэрыторыі Беларусі ў X-XIII стст.
2. Культура гарадоў X-XIII стст.: пісьменства, мураванае дойдства, помнікі выяўленчага мастацтва.

1. Па выніках археалагічных даследаванняў былі зроблены высновы аб развіцці рамяства ў сярэдневяковых гарадах на тэрыторыі Беларусі. Гаспадарчая дзейнасць мела комплексны характар, спалучаліся заняткі рамяством, гандлем, помысламі. З асноўныя рамёстваў, якія існавалі ў гэты час можна вылучыць кавальства. Сыравіна паступала з сельскай мясцовасці ў выглядзе крыц. Сярэдневяковыя кавалі валодалі наступнымі аперацыямі: атрыманнем сталі і зварваннем яе з жалезам, пайкай на меднай аснове, пакрыццё вырабаў каляровымі металамі. Яны выраблялі зброю, інструменты, сельскагаспадарчыя прылады, рэчы хатняга ўжытку. Слясарнае майстэрства адлюстравана ў вырабу замкоў і ключоў, што патрабавала каля паўсотні аперацый.

Аб развіцці ювелірнай справы сведчаць знаходкі тыгляў і льячак, ліцейных формачак, ювелірных прыстасаванняў. Выраблялася шмат упрыгажэнняў як з таных каляровых металаў (медзі, бронзы, латуні, волава,білона), так і з золата і серабра. Вялася апрацоўка бурштыну. Вырабляліся ўпрыгажэнні, прадметы культу. Распаўсюджана было таксама ганчарства, вытворчасць плінфы. Апрацоўка дрэва займала значнае месца. Гэта выраб бандарнага і сталовага посуду, дэталей механізмаў, транспартных сродкаў. Выкарыстоўваўся такарны станок. Развіта была касцярэзная вытворчасць. У якасці сыравіны выкарыстоўваліся косткі дзікай і свойскай жывёлы. Сярод вырабаў можна назваць грабяні, футаралы, тронкі нажоў, шахматныя фігуры, нагрудныя абразкі. Былі добра развіты апрацоўка каменю і апрацоўка скуры, прадзіва і ткацтва.

Шырокі гандлёвы абмен адбываўся па некалькім напрамкам. Па-першае, гэта гандаль з Кіевам, адкуль паступалі шклянныя ўпрыгожанні (пацеркі, пярсцёнкі). З Візантыі прывозіўся шклянны посуд, тканіны, з Каўказа – самшыт для вытворчасці грабянёў, з Паўночнага Прычарнамор'я – віно і алей. З Ноўгарада, Прыбалтыкі і праз Польшчу прывозіліся зброя, посуд з каляровых металаў, ювелірныя вырабы. З беларускіх земляў экспарціраваліся футры, мёд, воск, смала, лён, замкі, вырабы са срэбра.

У грашовым абарачэнні ў 9-10 ст. былі арабскія дырхемы, у 11 ст. – сярэбраныя дэнарыі, грошы візантыйскага паходжання, а таксама сярэбранікі і златнікі кіеўскай чаканкі. У якасці вялікіх разліковых адзінак выкарыстоўваліся сярэбраныя зліткі – грыўні: наўгародскія, кіеўскія і літоўскія (ізрой).

2. У гарадах вялося летапісанне. Пісьменнымі былі княжацкая вярхушка, духавенства, рамеснікі, аб чым сведчаць эпіграфічныя помнікі, большасць якіх была знойдзена ў час археалагічных даследаванняў.

У гэты час на землях Беларусі існуе культавае дойдства. Найбольш адметнымі храмамі сярэдневякоўя з'яўляюцца полацкая Сафія, полацкая Спаса-Праабражэнская царква, гродзенская Каложская царква.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Якія рамёствы былі распаўсюджаны ў сярэдневяковых гарадах Беларусі?
2. Назавіце асноўныя адзінкі імпарту і экспарту ў перыяд сярэдневякоўя?
3. Якія помнікі культавага дойлідства сярэдневякоўя на беларускіх землях вы ведаеце?
4. Назавіце найбольш вядомыя помнікі пісьменства гэтага часу на тэрыторыі Беларусі?

Літаратура:

1. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.
3. Дук Д.У. Археалогія: вучэбна-метадычны комплекс / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2009. – 153 с.
4. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

Лекцыя 12. Помнікі XIV-XVIII стст.

Ключавыя паняцці: мястэчка, сельскае паселішча, замак, грамадзянскае дойлідства, могільнік.

План лекцыі:

1. Гарады: функцыянальнае прызначэнне, тыпалогія. Тэрытарыяльна-планіровачнае развіццё гарадоў: масавае жыллё і гаспадарчыя пабудовы, камунальныя пабудовы.
2. Мястэчкі: агульная характарыстыка і тыпы планіроўкі. Паняцце “замак”, тыпы замкаў.
3. Сельскія паселішчы і неўмацаваныя феадальныя сядзібы.
4. Манументальнае дойлідства: абароннае і культавае. Помнікі грамадзянскага дойлідства.
5. Могільнікі: агульная характарыстыка і тыпалогія пахаванняў. Познесярэдневяковыя паганскія свяцілішчы і культавыя аб’екты.

У гэты час на тэрыторыі Беларусі назіраецца працэс урбанізацыі. Колькасць гарадскіх пасяленняў к 16 ст. павялічваецца да 530. У большасці гарадоў фарміраваліся два цэнтры забудовы: замак феадала і гандлёвая плошча з крамамі. У гарадах з магдэбурскім правам на плошчы знаходзілася ратуша.

Месцам называўся вакольны горад ці пасадскае паселішча. Жыхары, адпаведна, называліся мяшчанами. З ростам рамяства і гандлю пасады пашырыліся, сталі больш упарадкаванымі, вуліцы брукаваліся. Сістэма забудовы гарадоў была радыяльная ці радыяльна-веерная. З цягам часу павялічвалася разнастайнасць забудовы. Гарады былі добра ўмацаваны і адыгрывалі значную ролю ў палітыцы буйных феадалаў.

Першыя замкі на Беларусі з’яўляліся княжацкімі цытадэлямі мелі значныя памеры, ставіліся на ўзгорку ці ў нізіне і маглі мець рэгулярную і нерэгулярную

планіроўку. Замкі маглі размяшчацца на ўзвышшах і паўтараць канфігурацыю рэльефу. Звычайна абносіліся рвамі, драўлянымі ці мураванымі сценамі. Пры будаўніцтве замкаў выкарыстоўваўся спосаб “лускавай” муроўкі: паміж двума цаглянымі сценамі рабілася забутоўка з дробнага каменю і бітай цэгля, залітай вапнавым растворам. Вонкавыя паверхні сцен маглі выкладацца з каменю. У архітэктуры замкаў прагледжваюцца рысы раманскай архітэктуры і элементы стылю готыкі, з 17 ст. пераважаюць рысы барока. З канца 16 ст. замкавае мастацтва пераўтвараецца ў палацава-замкавае.

Мястэчка – населены пункт, які адрозніваецца ад горада колькасцю і складанасцю насельніцтва, адсутнасцю абарончых збудаванняў, а ад вёскі – наяўнасцю сталага гандлю і рамяства, большай культурнай і адміністрацыйнай значнасцю, а таксама большай складанасцю планіроўкі і забудовы.

1. Пытанні па матэрыялу лекцыі:
2. Назавіце асноўныя рысы замкавага дойлідства ў вызначаны час?
3. Якія рысы характэрны для гарадоў гэтага часу?
4. Якімі рысамі адрозніваліся вескі, гарады і мястэчкі гэтага часу?

Літаратура:

1. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.
2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.
3. Дук Д.У. Археалогія: вучэбна-метадычны комплекс / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2009. – 153 с.
4. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

Лекцыя 13. Помнікі XIV-XVIII стст. Рэчавы матэрыял: тэхналогія, тыпалогія, храналогія (4 г.).

Ключавыя паняцці: зброя, рыштунак вершніка, кераміка, кафля, нумізматыка, сфрагістыка, метралогія.

План лекцыі:

1. Вытворчасць жалеза: прылады працы і побытавыя рэчы. Ліцейная справа і вырабы з каляровага металу.
2. Вырабы з гліны: керамічны посуд, будаўнічыя матэрыялы, кафля.
3. Вырабы са шкла: асартымент, тыпалогія, храналогія, тэхналогія апрацоўкі.
4. Вырабы са скуры, дрэва, косткі і каменю: апрацоўка і інструмент.
5. Нумізматыка, сфрагістыка, метралогія.

Горад 14-18 стст. – цэнтр развіцця рамяства, гандлю і культуры. Цэнтрамі разнастайнай рамеснай вытворчасці ў гэты час можна назваць Брэст, Гродна, Слуцк, Полацк, Мінск, Магілёў, Пінск. Рамяство было прадстаўлена дзясяткамі прафесій, а колькасць майстроў налічвалася ад некалькіх дзясяткаў да некалькіх соцень. У гэты час на Беларусі вядома больш за сто рамесніцкіх спецыяльнасцяў.

Высокага ўзроўню дасягнула ювелірная справа. Цэхі залатых спраў майстроў аб'ядноўвалі рамеснікаў некалькіх спецыяльнасцяў. Майстры карысталіся такімі прыёмамі як ліццё і коўка. Шыхтарамі вырабляліся ніткі з золата, серабра і медзі.

Апрацоўка металу прадстаўлена шэрагам спецыяльнасцяў. Сярод іх ігольнікі, вядзёрнікі, зэгмістры (майстры, што выраблялі гадзіннікі), пячатнікі, броннікі (выраблялі ахоўнае ўзбраенне: кальчугі, латы, панцыры і г.д.), майстры, якія выраблялі напільнікі, ліцейшчыкі, якія адлівалі званы і гарматы. Выраблялася зброя, халодная і агнястрэльная, гарматы.

Беларускія рамеснікі займаюцца апрацоўкай скуры і футру. Так, напрыклад, вырабляўся абутак жаночы, “белай работы”, “нямецкай работы”. Краўцамі выраблялася адзенне “французскай работы”, “нямецкай работы”, “жаночай работы”. Кравецтва было прадстаўлена такімі прафесіямі як шапачнікі, капялюшнікі, кафтаннікі, сярмяжнікі і панчошнікі.

У гэты час вылучаюцца такія гарбарскія прафесіі як чабатыры, скураміты, седляры, балтушнікі, рымары, саф’янікі, калітнікі, шаўцы. У першай палове 17 ст. да гэтых прафесій далучаюцца сырамятнікі, хамутнікі, чахольшчыкі, ладоўнічнікі, паяснікі, нагайнікі, замшавікі, шубнікі, чаравічнікі.

У 16 ст. адбываецца пераход да нажнага ганчарнага круга. Ганчарная вытворчасць у гэты час была прадстаўлена макотрамі, латкамі, рынкамі, талеркамі, міскамі, кубкамі, куфлямі, сподачкамі, збаны, біклагі, флягі, рукамы, курыцельныя люлькі, дзіцячыя цацкі, падсвечнікі, кафля, будаўнічыя матэрыялы (дахоўкі, цэгла і г.д.).

Была распаўсюджана апрацоўка дрэва і косці, вытворчасць шкла. Прадукцыя дрэваапрацоўчага рамяств была прадстаўлена шафамі, сталамі, лыжкамі, канапамі, лавамі, табурэткамі, шкатулкамі і г.д. Рабіліся вырабы з бяросты і лазы.

Рамеснікі адной спецыяльнасці былі аб’яднаны ў цэхі. Яны ствараліся з мэтай абароны грамадскіх, палітычных і маёмасных правоў горада. Гэта былі своеасаблівыя манапалізаваныя структуры, якія дапамагалі рамеснікам пазбегнуць канкурэнцыі, а таксама засцерагчы мясцовы гарадскі рынак ад вырабаў іншагародніх і іншаземных рамеснікаў. Цэх уяўляў сабой не толькі вытворчую кааперацыю, але і вайсковую адзінку.

Рамесная вытворчасць актыўна садзейнічала развіццю гандлёвай дзейнасці гарадоў як унутры дзяржавы, так і знешняму гандлю з Масквою, Ноўгарадам, Псковам, Цвер’ю, Рязанню, Кіевам, Львовам, заходняй Еўропай.

Пытанні па матэрыялу лекцыі:

1. Назавіце асноўныя напрамкі развіцця рамесных прафесій?
2. Чым адрозніваецца існаванне рамесных прафесій у 14-18 стст. ад папярэдніх часоў?

Літаратура:

1. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.

2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі;

рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.

3. Дук Д.У. Археалогія: вучэбна-метадычны комплекс / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2009. – 153 с.

4. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЕЛ

Планы семінарскіх і практычных заняткаў

Тэма 1. Археалогія як навука

На падставе самастойнага вывучэння паняцця археалогія і археалагічная перыядызацыя, стварыць умовы для асэнсавання студэнтамі структуры, асаблівасцей і логікі навучання прадмету. На падставе звестак археалагічных раскопак вызначаюць тыпы археалагічных комплексаў, сутнасць археалагічнай культуры і яе сувязь з іншымі крыніцамі.

1. Паняцце археалогіі. Пісьмовыя і рэчавыя крыніцы як аснова звестак па матэрыяльнай гісторыі.

2. Археалагічныя помнікі Беларусі: разведка і раскопкі, дакументаванне, стратыграфія і іх ахова.

3. Археалагічная перыядызацыя і храналогія: даціроўка археалагічнага комплекса.

4. Археалагічная культура Беларусі паводле раскопак.

Літаратура:

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с.

2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

3. Левко О.Н. Введение в археологию : пособие / О.Н. Левко. – Могилев: Издат. центр МГУ, 2009. – 96 с.

Тэма 2. Археалагічная перыядызацыя

На падставе вывучэння археалагічнай перыядызацыі навучыцца выдзяляць сутнасныя асаблівасці археалагічных перыядаў гісторыі Беларусі: палеаліту, мезаліту, неаліту, брэнзавага і жалезнага веку, а таксама іх характэрныя рысы на тэрыторыі Беларусі.

1. Палеаліт і мезаліт: асаблівасці палеагеаграфічнага нарысу, першапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі, палеалітычныя і мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.

2. Неаліт і неалітычныя культуры першабытнага грамадства на тэрыторыі Беларусі.

3. Брэнзавы век. Культуры энеаліту на тэрыторыі Беларусі.

4. Жалезны век і яго асаблівасці на Беларусі.

Літаратура:

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с.

2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

3. Левко О.Н. Введение в археологию : пособие / О.Н. Левко. – Могилев: Издат. центр МГУ, 2009. – 96 с.

Тэма 3. Сярэдневяковы перыяд

Садзейнічаць развіццю ў студэнтаў уменняў вызначаць сутнасныя асаблівасці племянных саюзаў на тэрыторыі Беларусі паводле археалагічных звестак, а таксама ведаць іх заняткі, эканамічнае жыццё, прылады працы.

1. Усходнеславянскія саюзы плямёнаў на тэрыторыі Беларусі: Полацкія крывічы, дрыгавічы, радзімічы і насельніцтва беларускага Панямоння.

2. Гарады і сельскія паселішчы Беларусі: земляробства, жывёлагадоўля, промыслы і рамёствы.

3. Масавыя жытлы і гаспадарчыя пабудовы. Рэчавы інвентар. Тэхналогія рамёстваў. Гандаль і прывазныя вырабы. Манетныя і манетна-рэчавыя скарбы.

4. Культура сярэднявечча: пісьменства, мураванае дойлідства, помнікі выяўленчага мастацтва.

5.

Літаратура:

1. Калядзінскі Л.У. Уводзіны ў археалогію : дапаможнік / Л. Калядзінскі. – Гродна: ЮрСаПрынт, 2013. – 238 с.

2. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

3. Левко О.Н. Введение в археологию : пособие / О.Н. Левко. – Могилев: Издат. центр МГУ, 2009. – 96 с.

Тэма 4. Сярэдневяковы перыяд

На падставе вывучэння археалагічных звестак спрыяць засваенню студэнтамі ведаў аб археалагічных помніках XIV-XVIII стст. Таксама садзейнічаць развіццю ў студэнтаў уменняў вызначаць тыпы паселішчаў, сутнасныя асаблівасці манументальнага дойлідства. Засвоіць тэхналогію, тыпалогію і храналогію матэрыяльнай культуры Беларусі.

1. Гарады, мястэчкі, сельскія паселішчы: агульная характарыстыка і тыпы планіроўкі, іх функцыянальнае прызначэнне, тыпалогія.

2. Манументальнае дойлідства Беларусі: абаронныя аб'екты, культавыя пабудовы, манастырскія комплексы, помнікі грамадзянскага дойлідства.

3. Могільнікі: агульная характарыстыка і тыпалогія пахаванняў, паганскія свяцілішчы і культавыя аб'екты.

4. Вытворчасць жалеза, металічныя вырабы: прылады працы і побытавыя рэчы, зброя, ліцейная справа, а таксама вырабы з каляровага металу.

5. Вырабы з гліны: керамічны посуд і яго класіфікацыя, будаўнічыя матэрыялы, кафля і кафляныя печы.

6. Вырабы са шкла, дрэва, косткі і каменю: асартымент, тыпалогія, храналогія, тэхналогія апрацоўкі

Літаратура:

1. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.) – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 1: А–К. – 2009. – 492 с.

2. Археалогія Беларусі: Энцыклапедыя : у 2 т. [склад. Ю.У. Каласоўскі; рэдкал. Т.У. Бялова (галоў. рэд. і інш.)] – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя, 2009–2011. Т. 2.: Л–Я. – 2011. – 461 с.
3. Дук Д.У. Археалогія: вучэбна-метадычны комплекс / Д.У. Дук. – Наваполацк: ПДУ, 2009. – 153 с.
4. Мартынов А. И. Археология / А.И. Мартынов. – 7-е изд., переработанное и дополненное. – М.: Юрайт, 2012. – 460 с.

РАЗДЕЛ КАНТРОЛЯ ВЕДАЎ

Пытанні да экзамена

1. Археология как наука: археологические памятники.
2. Археология как наука: терминология.
3. Методика археологических исследований и методы датировки.
4. Становление археологии как науки.
5. Известные археологи мира и их исследования.
6. Археологические исследования на территории Беларуси.
7. Принципы археологической периодизации.
8. Проблемы возникновения человека.
9. Верхний палеолит.
10. Культуры финального палеолита.
11. Археологическое изучение каменного века на территории Беларуси.
12. Палеолит на территории Беларуси. <
13. Мезолит на территории Беларуси.
14. Неолит: общая характеристика.
15. Неолит на территории Беларуси.
16. Социальные отношения, материальная и духовная культура в каменном веке.
17. Энеолит и бронзовый век: общая характеристика.
18. Энеолит и бронзовый век на территории Беларуси.
19. Железный век: общая характеристика.
20. Скифы и сарматы.
21. Археологическое изучение железного века на территории Беларуси
22. Железный век на территории Беларуси: милоградская культура.
23. Железный век на территории Беларуси: культура штрихованной керамики.
24. Железный век на территории Беларуси: днепро-двинская культура.
25. Железный век на территории Беларуси: поморская культура.
26. Железный век на территории Беларуси: зарубинецкая и вельбарская культуры.
27. Материальная и духовная культура населения Беларуси в железном веке.
28. Археология раннего средневековья: банцеровская культура.
29. Археология раннего средневековья: колочинская культура.
30. Археология раннего средневековья: культура смоленско-полоцких длинных курганов.
31. Археология раннего средневековья: пражская культура.
32. Восточнославянские и балтские племена на территории Беларуси: дреговичи.
33. Восточнославянские и балтские племена на территории Беларуси: радимичи
34. Восточнославянские и балтские племена на территории Беларуси:

- кривичи.
35. Восточнославянские и балтские племена на территории Беларуси: восточнолитовские курганы и каменные могилы.
  36. Данные археологии и письменности о славянах и балтах.
  37. Археологическое изучение средневековья на территории Беларуси.
  38. Археология средневековья X-XIII вв.: неукрепленные поселения.
  39. Археология средневековья X-XIII вв.: городища.
  40. Возникновение и развитие городов на территории Беларуси X-XIII вв.
  41. Планировка и застройка городов Беларуси в X-XIII вв. по археологическим данным.
  42. Развитие ремесла на территории Беларуси в X-XIII вв. по археологическим данным.
  43. Археологические данные о торговле и внешних связях в X-XIII вв.
  44. Духовная культура населения Беларуси в X-XIII вв.
  45. Распространение письменности среди населения средневековой Беларуси.
  46. Археологическое изучение позднего средневековья на территории Беларуси
  47. Археология позднего средневековья: города.
  48. Ювелирное дело на территории Беларуси в X-XIII вв.
  49. Экономика Беларуси X-XIII вв. по археологическим промыслам.
  - 50.
  51. Экономика Беларуси X-XIII вв. по археологическим сельскому хозяйству.
  52. Археология позднего средневековья: местечки.
  53. Археология позднего средневековья: сельские поселения.
  54. Археология позднего средневековья: замки
  55. Археология позднего средневековья: церкви оборонительного значения.
  56. Материальная культура Беларуси XIV-XVIII вв.: посуда.
  57. Материальная культура Беларуси XIV-XVIII вв.: керамические изделия.
  58. Материальная культура Беларуси XIV-XVIII вв.: изделия из металла.
  59. Материальная культура Беларуси XIV-XVIII вв.: изделия из стекла, кости, камня, кожи.
  60. Духовная культура населения Беларуси в XIV-XVIII вв.

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

Гласарый

Сучасная археалогія – гэта навука, якая вывучае гістарычнае мінулае чалавецтва па рэчавых крыніцах.

Рэчавыя крыніцы – гэта прылады вытворчасці і матэрыяльныя блага, якія створаны з іх дапамогай: пабудовы, зброя, упрыгажэнні і г.д. і з’яўляюцца вынікам працоўнай дзейнасці чалавека. Рэчавыя крыніцы маюць асаблівае значэнне для дапісьмовага перыяда.

Першыя пісьмовыя крыніцы таксама знойдзены ў выніку археалагічных даследаванняў. Высновы, якія базуюцца на вывучэнні рэчавых крыніц, з’яўляюцца вынікам навуковай рэканструкцыі.

Археалагічныя помнікі – рэчавыя гістарычныя крыніцы, па якіх можна аднавіць мінулае чалавечага грамадства.

Асноўныя археалагічныя помнікі – стаянкі, градзішча, паселішча, старажытныя пабудовы, могільнікі, культавыя збудаванні, архітэктурныя помнікі і г.д. **Археалагічная культура** – сукупнасць матэрыяльных помнікаў, якія належаць да адной тэрыторыі і часу і маюць агульныя рысы. Звычайна археалагічную культуру называюць па якой-небудзь характэрнай прыкмеце, па якой яна адрозніваецца ад іншых: па форме або арнаменту (культура лейкападобных кубкаў), абраду пахавання (катакомбная культура), мясцовасці, дзе былі знойдзены найбольш характэрныя помнікі (днепраданецкая культура).

Культурны слой – слой зямлі на месцы пражывання чалавека, якія захоўвае рэшткі яго жыццядзейнасці. У залежнасці ад часу і інтэнсіўнасці пражывання культурны слой можа быць невялікі (ад некалькіх сантыметраў) або магутны (30-35 м). Культурны слой цягнецца ўглыб да мацерыка, які не нясе слядоў жыццядзейнасці чалавека.

Метады археалогіі - стратыграфічны, тыпалагічны, дэндрахраналагічны, метадам радыёвугляроднага аналізу, палеабатанічны.

Вучэбная праграма

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дапісьмовая гісторыя Беларусі складае значны прамежак часу. Менавіта археалогія даследуе перыяд, які застаўся па-за пісьмовымі помнікамі. Без вывучэння археалогіі немагчыма веданне першабытнага грамадства, гісторыі каменнага, бронзавага, жалезнага вякоў, а таксама сярэдневечча і новага часу на тэрыторыі Беларусі. нацыянальную свядомасць немагчыма будаваць без ведання глыбокіх каранёў сваёй краіны.

Праграма распрацавана з улікам дасягненняў сучаснай гістарыяграфіі і на падставе спалучэння розных падыходаў да вывучэння гістарычнага працэсу.

Мэтай вывучэння дысцыпліны «Археалогія Беларусі» з'яўляецца фарміраванне ў студэнтаў фундаментальных ведаў у галіне археалогіі як самастойнай па метадах даследавання навукі, прызначанай для рэканструкцыі гістарычнага мінулага, а таксама набыццё ведаў пра археалагічную спадчыну Беларусі.

Для рэалізацыі вызначанай мэты прадугледжваецца вырашэнне наступных **задач**:

- атрымаць тэарэтычныя веды і практычныя навыкі ў рабоце з археалагічным матэрыялам;
- умець выкарыстоўваць археалагічны матэрыял пры выкладанні курса усеагульнай і айчыннай гісторыі, а таксама ў краязнаўчай рабоце з вучнямі.
- стварыць неабходныя ўмовы для фарміравання ў студэнтаў пачуццяў прыналежнасці да археалагічнай спадчыны беларускага народа і адказнасці за яе захаванне;
- садзейнічаць ўсведамленню студэнтамі неабходнасці захавання дзяржаўнага суверэнітэту і выхавання ў іх патрыятызму;
- спрыяць фарміраванню ў студэнтаў навуковага светапогляду праз вывучэнне зместу вучэбнай дысцыпліны.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **ведаць**:

- помнікі археалогіі Беларусі як самастойную, спецыфічную і каштоўную гістарычную крыніцу;
- археалагічную спадчыну Беларусі: помнікі, культуры, здабыткі;
- археалагічныя перыяды і этапы засялення тэрыторыі Беларусі ад першабытных часоў;

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **умець**:

- распазнаваць помнікі археалогіі па іх прыналежнасці: паселішчы (у тым ліку ўмацаваныя і неўмацаваныя), пахаванні, прамысловыя і сакральныя аб'екты;

- рэалізаваць навыкі зняцця вокамернага плана і апісанне помніка археалогіі ў выніку самастойнага выяўлення такога помніка ў краязнаўчай рабоце з вучнямі;

- чытаць стратыграфію культурных напластаванняў на помніках, дзе маюцца агаленні культурнага слою;

- даць тлумачэнне асобным катэгорыям артэфактаў, выяўленых у час палявой краязнаўчай работы;

- прымяніць па практыцы мерапрыемствы, накіраваныя на захаванне помніка археалогіі, якому пагражае знішчэнне;

- выкарыстоўваць тэарэтычныя веды па археалогіі і практычныя навыкі ў рабоце з аўтэнтычным матэрыялам на уроках гісторыі.

Увыніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнт павінен **валодаць:**

- археалагічнай тэрміналогіяй;

- навыкамі вызначэння і датавання помнікаў;

- тыпалагічным метадам вызначэння артэфактаў.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны «Археалогія Беларусі» павінна забяспечыць фарміраванне ў студэнтаў універсальных і базавых прафесійных кампетэнцый:

УК-4. Працаваць у калектыве, талерантна ўспрымаць сацыяльныя, этнічныя, канфесійныя, культурныя і іншыя адрозненні.

БПК-9. Вылучаць асноўныя археалагічныя перыяды і археалагічныя культуры Беларусі, выкарыстоўваць навуковы катэгарыяльны апарат пры іх характарыстыцы і апісанні.

На вывучэнне вучэбнай дысцыпліны «Археалогія Беларусі» па спецыяльнасцях 1-02 01 01 «Гісторыя і грамадазнаўчыя дысцыпліны», 1-02 01 02 «Гісторыя і сусветная мастацкая культура» і 1-02 01 03 «Гісторыя і экскурсійна-краязнаўчая работа» вучэбным планам адведзена ўсяго 108 гадзін (3 зал. адз.), з іх: аўдыторных – 48 гадзін (20 гадзіны – лекцый, 28 гадзін – семінарскіх заняткаў, з іх 6 – самастойная кіруемая работа), на самастойную работу – 60 гадзін, экзамен у 1 семестры.

На завочнай форме атрымання адукацыі па спецыяльнасці 1-02 01 01 «Гісторыя і грамадазнаўчыя дысцыпліны» вучэбным планам адведзена ўсяго 108 гадзін (3 зал. адз.): з іх аўдыторных – 12 гадзін (4 гадзіны – лекцый, 8 гадзін – семінарскіх заняткаў), на самастойную работу, экзамен на 1 курсе.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Раздзел 1. Археалогія як навука.

Тэма 1.1. Паняцце археалогіі. Прадмет, задачы, метады.

Паняцце археалогіі. Пісьмовыя і рэчавыя крыніцы. Мацярык, культурны слой. Пахаванне, гарадзішча, паселішча, стаянка. Археалагічныя помнікі. Археалагічныя разведкі і раскопкі. Дакументаванне. Агульная характарыстыка прынцыпаў археалагічных раскопак. Стратыграфія. Ахова помнікаў.

Археалагічная перыядызацыя і храналогія. Апрацоўка крыніц. Адкрытыя і закрытыя археалагічныя комплексы. Даціроўка археалагічнага комплексу. Археалагічная культура. Сувязь археалогіі з іншымі крыніцамі. Археалагічныя калекцыі.

Тэма 1.2. Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў кантэксце сусветных археалагічных даследаванняў.

Славутыя археолагі сусвету.

Развіццё гістарычнага краязнаўства: першыя археалагічныя экспанаты і калекцыі. Даленга-Хадакоўскі як першы вучоны ў галіне археалогіі на тэрыторыі Беларусі. Дзейнасць Я. і К. Тышкевічаў у галіне археалогіі. І Крашэўскі. Дзейнасць археолагаў да 1917 г. Раскопкі курганаў, калекцыяніраванне знаходак і выставы, картаграфаванне знаходак. Археалагічныя з'езды. Даследаванне паселішчаў. Археалагічныя даследаванні ў 20-30-я гг. XX ст. Археалагічныя даследаванні другой паловы XX ст. Археалагічныя даследаванні ў XXI ст.

Раздзел 2. Археалагічная перыядызацыя.

Тэма 2.1. Палеаліт і мезаліт.

Падставы для археалагічнай перыядызацыі. Палеаліт. Ранні палеаліт: алдувайская, ашэльская і мусц'ерская эпохі. Неандэртальцы і Homo sapiens. Стаянкі алдувайскай эпохі. Каменныя вырабы алдувайскага часу. Стаянкі ашэльскай эпохі. Каменныя вырабы ашэльскага часу. Мусцье: стаянкі і прылады. Чопер, сфероід, клівер, рубіла, скрэбла, востраканечнік, нуклеус. Рэтуш. Паляванне і збіральніцтва. Позні палеаліт. Прылады, матэрыялы, жытлы, заняткі. Паляўнічая магія, культ звяроў. Першабытны жывапіс.

Мезаліт. Мезалітычныя прылады. Мікраліты і макраліты. Асноўныя заняткі чалавека. Стаянкі. Мастацтва мезаліта.

Тэма 2.2. Палеагеаграфічны нарыс. Перашапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі. Палеалітычныя і мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.

Муравінскае міжледавікоўе. Паазерскае злядзененне.

Мушчэрская эпоха на тэрыторыі Беларусі. Юравіцкая познепалеалітычная стаянка. Бердыжская стаянка.

Фінальны палеаліт. Гамбургская культура. Культура бромэ-лінгбі. Свідэрская культура. Грэнская культура. Валкушанская культура.

Мезаліт. Пясочнароўская культура. Кундская культура. Бутаўская культура. Кудлаеўская культура. Каморніцкая культура. Яніславіцкая культура. Помнікі нарачанскага тыпу.

Тэма 2.3. Неаліт. Неалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.

Неалітычныя паселішчы. Прылады працы. Асноўныя заняткі. Стаянкі і жыллы. Кераміка.

Днепра-данецкая культура. Нёманская культура. Прыпяцка-нёманская культура. Верхнедняпроўская культура. Нарвенская культура. Культура грабенчата-ямкавай керамікі. Культура шарападобных амфар. Помнікі тыпу Бабінавічаў. Усвяцкая культура.

Тэма 2.4. Бронзавы век. Культуры бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі.

Энеаліт. Прылады працы. Заняткі. Жыллы. Кераміка. Трыпольская культура.

Сярэднедняпроўская культура. Культура палескай шнуравой керамікі. Паўночнабеларуская культура. Тшчцінецкая культура. Помнікі сосніцкага тыпу. Культура сярэдняй і позняй бронзы Паазер'я.

Тэма 2.5. Жалезны век.

Прынцыпы прыгатавання жалезнай руды. Крыца. Домніца.

Культура Урарту. Скіфы і сарматы. Антычныя дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я.

Тэма 2.6. Жалезны век на тэрыторыі Беларусі.

Мілаградская і паморская культуры. Культура штрыхаванай керамікі. Днепра-двінская культура. Зарубінецкая культура. Кіеўская і вельбарская культуры.

Культуры ранняга сярэднявек'я: помнікі тыпу Прагі-Корчак і Лукі-Райкавецкай, калочынская, банцараўская, культуры ранніх доўгіх курганаў і ўсходнелітоўскіх курганаў.

Раздел 3. Сярэдневяковы перыяд.

Тэма 3.1. Усходнеславянскія саюзы пляменаў на тэрыторыі Беларусі па археалагічных даных.

Полацкія крывічы. Дрыгавічы. Радзімічы. Насельніцтва Панямоння.

Тэма 3.2. Сярэдневяковая вёска і гарады X-XIII стст. па

археалагічных даных.

Сельскія паселішчы. Земляробства. Жывёлагадоўля, промыслы і рамёства.

Гарады Паўночнай і Цэнтральнай Беларусі. Гарады Паўднёвай Беларусі. Гарады беларускага Панямоння. Гарады Усходняй Беларусі.

Тэма 3.3. Эканамічнае развіццё і культура гарадоў X-XIII стст. на тэрыторыі Беларусі

Масавыя жыллы і гаспадарчыя пабудовы. Рэчавы інвентар. Тэхналогія рамёстваў. Гандаль і прыазныя вырабы. Манетныя і манетна-рэчавыя скарбы. Пісьменства. Мураванае дойдства. Помнікі выяўленчага мастацтва.

Раздзел 4. Помнікі XIV-XVIII стст.

Тэма 4.1. Паселішча і могільнікі.

Гарады, іх функцыянальнае прызначэнне, тыпы гарадоў. Археалагічнае вывучэнне гарадоў. Тэрытарыяльна-планіровачнае развіццё гарадоў. Масавыя жыллы і гаспадарчыя пабудовы. Камунальныя пабудовы.

Мястэчкі: агульная характарыстыка і тыпы планіроўкі. Асаблівасці матэрыяльнай культуры мястэчак.

Замкі. Паняцце “замак”, тыпы замкаў. Археалагічнае вывучэнне замкаў.

Сельскія паселішчы. Матэрыяльная культура, сістэмы рассялення. Неўмацаваныя феадальныя сядзібы.

Манументальнае дойдства. Абаронныя аб’екты. Культавыя пабудовы. Манастырскія комплексы. Помнікі грамадзянскага дойдства.

Могільнікі. Вясковыя могільнікі. Агульная характарыстыка і тыпалогія пахаванняў. Пахаванні ў гарадах і мястэчках, іх археалагічнае вывучэнне. Познесярэдневяковыя паганскія свяцілішчы і культавыя аб’екты.

Тэма 4.2. Рэчавы матэрыял: тэхналогія, тыпалогія, храналогія

Вытворчасць жалеза, металічныя вырабы. Прылады працы і побытавыя рэчы: асартымент, тыпалогія, храналогія. Зброя, рыштунак вершніка. Ліцейная справа. Вырабы з каляровага металу.

Вырабы з гліны. Керамічны посуд: асартымент, тыпалогія, храналогія, тэхналогія апрацоўкі. Імпартныя рэчы. Будаўнічыя матэрыялы. Кафля і кафляныя печы.

Вырабы са шкла: асартымент, тыпалогія, храналогія, тэхналогія апрацоўкі.

Вырабы са скуры, іх апрацоўка, інструмент, тэхналогія пашыву.

Дрэва, костка, камень: апрацоўка і вырабы.

Матэрыялы нумізматыкі, сфрагістыкі, метралогіі, знойдзеныя пры раскопках.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

«Археалогія Беларусі»

па спецыяльнасцях: 1-02 01 01 Гісторыя і грамадазнаўчыя дысцыпліны, 1-02 01 02 Гісторыя і сусветная мастацкая культура і

1-02 01 03 Гісторыя і экскурсійна-краязнаўчая работа
(дзённая форма атрымання адукацыі)

Нумар раздзела, тэмы, занятка	Назва раздзела, тэмы, занятка, пералік вивучаемых пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін			Самостоятельная работа (внеаудиторная)	Магэрыяльнае забеспячэнне занятка (наглядныя, метадычныя дапаможнікі і інш.)	Літаратура	Формы контроля ведаў
		Лекцыі	Практычныя (семинарскія) заняткі	Кіруемая самастойная работа студэнтаў				
		2	4	5	6	7		9
1 семестр								
	Археалогія як навука.		2	2 (с.)	1 0			
.1	Паняцце археалогіі. Прадмет, задачы, метады. 1. Паняцце археалогіі. 2. Археалагічныя помнікі. 3. Археалагічныя разведкі і раскопкі. 4. Ахова помнікаў.		2		6	Мульцімедыйнае суправаджэнне: прэзентацыя “Археалогія: прадмет,	1]	кантроль канспектаў

	5. Археалагічная культура.					задачи, метады”		
.2	Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў кантэксце сусветных археалагічных даследаванняў. 1. Славуцья археалагі сусвету. 2. Беларускія археалагі. 3. Археалагічныя з’езды. 4. Археалагічныя даследаванні ў 20-30-я гг. XX ст. 5. Археалагічныя даследаванні другой паловы XX ст. 6. Археалагічныя даследаванні ў XXI ст.			2 с.	4	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Вуснае апытанне
	Раздзел 2. Археалагічная перыядызацыя.		1 0	2 (с.)	2 4			
.1	Палеаліт і мезаліт. 1. Падставы для археалагічнай перыядызацыі. 2. Палеаліт. 3. Мезаліт.		2		4	Мульцімедыйнае суправаджэнне: прэзентацыя	1]	Вусныя адказы
.2	Палеагеаграфічны нарыс. Перашапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі. Палеалітычныя і мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі. 1. Перашапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі. 2. Палеалітычныя культуры на		2		4	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Вуснае апытанне

	тэрыторыі Беларусі. 3. Мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.							
.3	Неаліт. Неалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі. 1. Днепра-данецкая культура. 2. Нёманская культура. 3. Прыпяцка-нёманская культура. 4. Верхнедняпроўская культура. 5. Нарвенская культура. 6. Культура грабенчата-ямкавай керамікі. 7. Культура шарападобных амфар. 8. Помнікі тыпу Бабінавічаў. 9. Усвяцкая культура.		2		4	Мульцімедыйнае суправаджэнне		Праверка канспектаў
.4	Бронзавы век. Культуры бронзавага веку на тэрыторыі Беларусі. 1. Энеаліт. 2. Трыпольская культура. 3. Сярэднедняпроўская культура. 4. Культура палескай шнуравой керамікі. 5. Паўночнабеларуская культура. 6. Тшцінецкая культура. 7. Помнікі сосніцкага тыпу. 8. Культура сярэдняй і позняй бронзы Паазер'я.		2		4	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Вуснае апытанне
	Жалезны век.			2	4	Мультим		Вуснае

.5	1. Прынцыпы прыгатавання жалезнай руды. 2. Культура Урарту. 3. Скіфы і сарматы. 4. Антычныя дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я.			(с.)		едыйное сопровождение	1]	апытанне
.6	Жалезны век на тэрыторыі Беларусі 1. Мілаградская і паморская культуры. 2. Культура штрыхаванай керамікі. 3. Днепро-двінская культура. 4. Зарубінецкая культура. 5. Кіеўская і вельбарская культуры. 6. Культуры ранняга сярэднявек'я		2		4			
	Раздел 3. Сярэднявеквы перыяд.		8		1 6			
.1	Усходнеславянскія саюзы пляменаў на тэрыторыі Беларусі па археалагічных даных. 1. Полацкія крывічы. 2. Дрыгавічы. 3. Радзімічы. 4. Насельніцтва Панямоння.		2		4	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Вуснае апытанне

.2	<p>Сярэдневяковая вёска і гарады X-XIII стст. па археалагічных даных.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сельскія паселішчы. 2. Гарады Паўночнай і Цэнтральнай Беларусі. 3. Гарады Паўднёвай Беларусі. 4. Гарады беларускага Панямоння. 5. Гарады Усходняй Беларусі. 		2		6	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Кантроль канспектаў, падрыхтоўка прэзентацый
.3	<p>Эканамічнае развіццё і культура гарадоў X-XIII стст. на тэрыторыі Беларусі.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Масавыя жытлы і гаспадарчыя пабудовы. 2. Рэчавы інвентар. 3. Тэхналогія рамёстваў. 4. Гандаль і прыазныя вырабы. 5. Манетныя і манетна-рэчавыя скарбы. 6. Письменства. 7. Мураванае дойлідства. Помнікі выяўленчага мастацтва. 		4		6	Мульцімедыйнае суправаджэнне		Кантроль канспектаў, падрыхтоўка прэзентацый, рэйтынгавая кантрольная № 2 “Сярэдневяковы перыяд”
.	Раздзел 4. Помнікі XIV-XVIII стст.		2	2 (с.)	1 0			
.1	<p>Паселішча і могільнікі.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гарады. 2. Замкі. 3. Мясцішчы. 4. Сельскія паселішчы. 5. Могільнікі. 		2		4	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Кантроль канспектаў, падрыхтоўка прэзентацый

.2	<p>Рэчавы матэрыял: тэхналогія, тыпалогія, храналогія.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вытворчасць жалеза, металічныя вырабы. 2. Вырабы з гліны. 3. Вырабы са шкла. 4. Вырабы са скуры. 5. Дрэва, костка, камень: апрацоўка і вырабы. 6. Матэрыялы нумізматыкі, сфрагістыкі, метралогіі, знойдзеныя пры раскопках. 			2 (с.)	6	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Кантроль канспектаў, падрыхтоўка прэзентацый, рэйтынгавая кантрольная № 3 “Помнікі XIV-XVIII стст.”
	Усяго	0	2	6 (с.)	6			экзамен

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ

«Археалогія Беларусі»

па спецыяльнасці: 1-02 01 01 Гісторыя і грамадазнаўчыя дысцыпліны
(завочная форма атрымання адукацыі)

Номер раздела, темы, занятия	Название раздела, темы, занятия, перечисление изучаемых вопросов	Количество аудиторных часов		Материальное обеспечение занятия (наглядные, методические пособия и др.	Литература	Формы контроля знаний
		Лекции	Практические (семинарские) занятия			
	Археалогія як навука	2				
.1	Паняцце археалогіі. Прадмет, задачы, метады. 1. Паняцце археалогіі. 2. Археалагічныя помнікі. 3. Археалагічныя разведкі і раскопкі. 4. Ахова помнікаў. 5. Археалагічная культура.	2		Мульцімедыйнае суправаджэнне:	[1]	Вуснае апытанне
.	Раздзел 2. Археалагічная перыядызацыя.	2	2			
.1	Палеаліт і мезаліт. 1. Падставы для археалагічнай перыядызацыі. 2. Палеаліт. 3. Мезаліт.	2		Мульцімедыйнае суправаджэнне:	[1]	Кантроль канспектаў

.3	Неаліт. Неалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.		2	Мульцімедыйнае суправаджэнне:		Вуснае апытанне, рэйтынгавая кантрольная работа № 1 “Археалагічная перыядызацыя”
.	Раздел 3. Сярэдневяковы перыяд.		6			
.1	Усходнеславянскія саюзы пляменаў на тэрыторыі Беларусі па археалагічных даных. 1. Полацкія крывічы. 2. Дрыгавічы. 3. Радзімічы. 4. Насельніцтва Панямоння.		2	Мульцімедыйнае суправаджэнне	1]	Вуснае апытанне, падрыхтоўка прэзентацый
.3	Эканамічнае развіццё і культура гарадоў X-XIII стст. на тэрыторыі Беларусі. 1. Масавыя жытлы і гаспадарчыя пабудовы. 2. Рэчавы інвентар. 3. Тэхналогія рамёстваў. 4. Гандаль і прыазныя вырабы. 5. Манетныя і манетна-рэчавыя скарбы. 6. Пісьменства. 7. Мураванае дойлідства. Помнікі выяўленчага мастацтва.		2	Мультимедийное сопровождение Карта: «Россия в первой четверти XVIII в.» Мультимедийное сопровождение	1]	Вуснае апытанне, падрыхтоўка прэзентацый

.1	Паселішча і могільнікі. 1. Гарады. 2. Замкі. 3. Мясцічкі. 4. Сельскія паселішчы. 5. Могільнікі.		2	Мультимедийное сопровождение	[1; 2]	Вуснае апытанне, падрыхтоўка прэзентацый
	Усяго	4	8			экзамен

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

ЛІТАРАТУРА

Асноўная літаратура

1. Загорульский, Э. М. Археология : пособие / Э. М. Загорульский. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 2020. – 343 с.
2. Калечыц, А. Г. Мезалітычныя помнікі Беларусі / А. Г. Калечыц, А. У. Коласаў. – Мінск : Беларус. навука, 2021. – 369 с.

Дадатковая літаратура

1. Археалогія Беларусі : у 4 т. / Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 1997–2001.
2. Богомольников, В. В. Радимичи (по материалам курганов X–XII вв.) / В. В. Богомольников. – Гомель : Гомель. гос. ун-т им. Ф. Скорины, 2004. – 226 с.
3. Дук, Д. У. Археалагічныя комплексы пасадаў Полацка IX–XVIII стст. (па выніках раскопак 2004–2012 гг.) / Д. У. Дук. – Наваполацк : Полац. дзярж. ун-т, 2014. – 252 с.
4. Егорейченко, А. А. Культуры штрихованной керамики / А. А. Егорейченко. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 2006. – 207 с.
5. Загорульский, Э. М. Вишинский замок / Э. М. Загорульский. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 2004. – 159 с.
6. Загорульский, Э. М. Славяне: происхождение и расселение на территории Беларуси / Э. М. Загорульский. – Минск : Белорус. гос. ун-т, 2012. – 315 с.
7. Заяц, Ю. А. Заславль в эпоху феодализма / Ю. А. Заяц. – Минск : Наука и техника, 1995. – 207 с.
8. Калечиц, Е. Г. Первоначальное заселение территории Беларуси / Е. Г. Калечиц. – Минск : Наука и техника, 1984. – 159 с.
9. Калядзінскі, Л. У. Асновы археалогіі: уводзіны ў прадмет : вучэб.-метадыч. дапаможнік / Л. У. Калядзінскі. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2013. – 197 с.
10. Левко, О. Н. Практическая археология : учеб. пособие / О. Н. Левко. – Могилев : Могилев. гос. ун-т, 2006. – 256 с.

**Прыкладны спіс пытанняў да экзамену па курсу
«Археалогія Беларусі»**

1. Археалогія як навука: археалагічныя помнікі.
2. Археалогія як навука: тэрміналогія.
3. Методыка археалагічных даследаванняў і метады даціроўкі.
4. Станаўленне археалогіі як навукі.
5. Вядомыя археолагі сусвету і іх даследаванні.
6. Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі.
7. Прынцыпы археалагічнай перыядызацыі.
8. Верхні палеаліт.
9. Культурны фінальнага палеаліта.
10. Археалагічнае вывучэнне каменнага века на тэрыторыі Беларусі.
11. Палеаліт на тэрыторыі Беларусі.
12. Мезаліт: агульная характарыстыка.
13. Мезаліт на тэрыторыі Беларусі.
14. Свідэрская культура.
15. Грэнская культура.
16. Культура броммэ-лінгбі.
17. Бутаўская культура.
18. Яніславіцкая культура.
19. Неаліт: агульная характарыстыка.
20. Неаліт на тэрыторыі Беларусі.
21. Сацыяльныя адносіны, матэрыяльная і духоўная культура ў каменным веку.
22. Энеаліт і бронзавы век: агульная характарыстыка.
23. Энеаліт і бронзавы век на тэрыторыі Беларусі.
24. Жалезны век: агульная характарыстыка.
25. Мілаградская культура.
26. Культура штрыхаванай керамікі.
27. Днепра-двінская культура.
28. Зарубінецкая культура.
29. Паморская культура.
30. Вельбарская культура.
31. Культурны ранняга сярэднявекі: калочынская культура.
32. Культурны ранняга сярэднявекі: банцараўская культура.
33. Археалогія ранняга сярэднявекі: культура смаленска-полацкіх доўгіх курганаў.
34. Археалогія ранняга сярэднявекі: пражская культура.
35. Усходнеславянскія і балцкія плямёны на тэрыторыі Беларусі: дрыгавічы.
36. Усходнеславянскія і балцкія плямёны на тэрыторыі Беларусі: радзімічы.
37. Усходнеславянскія і балцкія плямёны на тэрыторыі Беларусі: крывічы.

38. Усходнеславянскія і балцкія плямёны на тэрыторыі Беларусі: усходнелітоўскія курганы і каменныя магілы.
39. Данія археалогіі і пісьменнасці пра балтаў і славян.
40. Археалагічнае вывучэнне сярэдневякоўя на тэрыторыі Беларусі.
41. Археалогія сярэдневякоўя X-XIII стст.: неумацаваныя паселішчы.
42. Археалогія сярэдневякоўя X-XIII стст.: гарадзішча.
43. Узнікненне і развіццё гарадоў на тэрыторыі Беларусі X-XIII стст.
44. Планіроўка і забудова гарадоў Беларусі ў X-XIII стст. па археалагічных даных.
45. Сярэдневяковая вёска і горад X-XIII стст. па археалагічных даных: планіроўка паселішчаў і гарадзішчаў.
46. Сярэдневяковая вёска і горад X-XIII стст. па археалагічных даных: матэрыяльная культура гарадзішчаў
47. Сярэдневяковая вёска і горад X-XIII стст. па археалагічных даных: земляробства.
48. Сярэдневяковая вёска і горад X-XIII стст. па археалагічных даных: жывёлагадоўля.
49. Сярэдневяковая вёска і горад X-XIII стст. па археалагічных даных: паляванне.
50. Сярэдневяковая вёска і горад X-XIII стст. па археалагічных даных: рыбалоўства і збіральніцтва, хатнія промыслы.
51. Эканоміка Беларусі X-XIII стст. па археалагічных даных: промыслы.
52. Ювелірнае дело на тэрыторыі Беларусі ў X-XIII стст. па археалагічным даным.
53. Развіццё рамяства ремесла на тэрыторыі Беларусі ў X-XIII стст. па археалагічных даных.
54. Археалагічныя данія пра гандаль і знешнія сувязі ў X-XIII стст.
55. Духоўная культура насельніцтва Беларусі ў X-XIII стст. па археалагічных даных.
56. Распаўсюджанне пісьменнасці сярод насельніцтва сярэдневяковай Беларусі па археалагічных даных.
57. Археалагічнае вывучэнне позняга сярэдневякоўя на тэрыторыі Беларусі.
58. Археалогія позняга сярэдневякоўя: гарады.
59. Археалогія позняга сярэдневякоўя: мястэчкі.
60. Археалогія позняга сярэдневякоўя: сельскія пасяленні.
61. Археалогія позняга сярэдневякоўя: замкі.
62. Археалогія позняга сярэдневякоўя: цэрквы абарончага значэння.
63. Манументальнае дойлідства: архітэктура абарончых аб'ектаў XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
64. Манументальнае дойлідства: гарадскія культывыя аб'екты XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.

65. Манументальнае дойдства: манастырскія комплексы XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
66. Манументальнае дойдства: помнікі грамадзянскай архітэктуры XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
67. Археалагічнае вывучэнне гарадскіх і сельскіх пахаванняў і сельскіх захоронений XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
68. Позднесярэднявекавыя паганскія свяцілішчы і культавыя аб'екты XIV-XVIII стст.
69. Матэрыяльная культура Беларусі XIV-XVIII стст.: посуд.
70. Матэрыяльная культура Беларусі XIV-XVIII стст.: керамічныя вырабы.
71. Матэрыяльная культура Беларусі XIV-XVIII стст.: вырабы з метала.
72. Матэрыяльная культура Беларусі XIV-XVIII стст.: вырабы з шкла, косці, каменя, скуры.
73. Металургія чорных металаў у XIV-XVIII стст.
74. Прылады працы і бытавыя рэчы: рамесныя інструменты, сельскагаспадарчыя і бытавыя інструменты XIV-XVIII стст.
75. Зброя, узбраенне вершніка і баявога каня XIV-XVIII стст.
76. Вырабы з каляровага метала XIV-XVIII стст. Манеты, скарбы XIV-XVIII стст.

**Метадычныя рэкамендацыі
па арганізацыі і выкананню самастойнай работы студэнтаў
па вучэбнай дысцыпліне
«Археалогія Беларусі»**

Мэтай метадычных рэкамендацый з'яўляецца павышэнне эфектыўнасці вучэбнага працэса, у тым ліку дзякуючы самастойнай рабоце, у якой студэнт становіцца актыўным суб'ектам навучання, што азначае:

- здольнасць займаць у навучанні актыўную пазіцыю;
- гатоўнасць мабілізаваць інтэлектуальныя і валявыя намаганні для дасягнення вучэбных мэтаў;
- уменне праектаваць, планаваць і прагназаваць вучэбную дзейнасць;
- звычайку ініцыяваць сваю пазнавальную дзейнасць на падставе ўнатранай палажыцельнай матывацыі;
- асазнанне сваіх патэнцыйных вучэбных магчымасцяў і псіхалагічную гатоўнасць скласці праграму дзеяння па самаразвіццю.

Віды самастойнай работы студэнтаў

<i>Рэпрадуктыўная самастойная работа</i>	Самастойнае прачытанне, прагляд, канспектаванне вучэбнай літаратуры, праслухоўванне лекцыі, завучванне, пераказ, запамінанне, Інтэрнэт-рэсурсы, паўтарэнне вучэбнага матэрыяла
<i>Пазнавальна-пошукавая самастойная работа</i>	Падрыхтоўка паведамленняў, дакладаў, вытупленняў на семінарскіх і практычных занятках, падбор літаратуры па дысцыплінарных праблемах і інш.
<i>Творчая самастойная работа</i>	Напісанне навуковых публікацый, удзел у навукова-даследчай рабоце, удзел у студэнцкай навуковай канферэнцыі

Арганізацыя і кантроль самастойнай работы

Для паспаховага выканання самастойнай работы студэнтаў неабходна планаванне і кантроль з боку выкладчыкаў. Аўдыторная самастойная работа выконваецца студэнтамі на лекцыях, семінарскіх занятках, і, такім чынам, выкрасчык павінен загадзя пабудаваць сістэму самастойнай работы, улічваючы ўсе яе ормы, мэты, адбіраючы вучэбную і навуковую інфармацыю і сродкі (метадычных) камунікацый, прадумываючы ролю студэнта ў гэтым працэсе і свай удзел у ім.

Пытанні для самастойнай работы студэнтаў, указаныя ў вучэбнай праграме дысцыпліны, прапануюцца выкладчыкамі ў пачатку вывучэння дысцыпліны. Студэнты маюць права самастойна выбіраць дадаткова выбіраць тэмы, якія іх цікавяць, для самастойнай работы.

**Змест дзейнасці выкладчыка і студэнта пры выкананні
самастойнай работы**

Асноўныя характарыстыкі	Дзейнасць выкладчыка	Дзейнасць студэнтаў
Мэта выканання СР	-тлумачыць мэту і сэнс выканання СР; -дае разгорнуты або кароткі інструктаж аб патрабаваннях, прад'яўляемых да СР і спосабах яе выканання; -дэманструе ўзор СР.	-разумеє і прымає мэту СР як асобна значную; -знаёміцца з патрабаваннямі да СР.
Матывацыя	-раскрыває тэарэтычную і практычную значнасць выканання СР, тым самым фармірує ў студэнта пазнавальную патрэбу і гатоўнасць да выканання СР; -матыває студэнта на дасягненне поспеха.	-фармірує ўласную пазнавальную патрэбу ў выкананні СР; - фармірує устаноўку і прымає рашэнне аб выкананні СР.
Кіраванне	-ажыццяўляе кіраванне шляхам мэтан ўздзеяння на працэс выканання СР; -дае агульныя арыенціры выканання СР	-на аснове валодання абагуленым прыёмам сам ажыццяўляе кіраванне СР (праектуе, планіруе, рацыянальна размяркоўвае час і г.д.)
Кантроль і карэкцыя выканання СР	- ажыццяўляе папярэдні кантроль, які мяркуе выўленне зыходнага ўзроўня гатоўнасці студэнта да выканання СР; - ажыццяўляе выніковы кантроль канечнага выніка выканання СР	- ажыццяўляе бягучы аперацыйны самакантроль за ходам выканання СР; -выяўляе, аналізуе і выпраўляе памылкі і ўносіць карэктывы ў работу, адсочвае ход выканання СР; -вядзе пошук аптымальных спосабаў выканання СР; - ажыццяўляе рэфлексійныя адносіны да ўласнай дзейнасці; - ажыццяўляе

		выніковы самакантроль выніка СР
Ацэнка	<p>-на аснове параўнання выніка з узорам, загадзя заданымі крытэрыямі, дае ацэнку СР;</p> <p>-выяўляе тыповыя памылкі, падкрэслівае станоўчыя і адмоўныя бакі, дае метадычныя саветы па выкананні СР, вызначае далейшыя шляхі выканання СР;</p> <p>-усталёўвае узровень і вызначае якасць прасоўвання студэнта і тым самым фарміруе ў яго матывацыю дасягнення поспеха ў вучэбнай дзейнасці.</p>	<p>-на падставе суаднясення выніка з мэтай дае самаацэнку СР, сваім пазнавальным магчмасцям, здольнасцям і якасцям.</p>

Пазааўдыторная самастойная работа студэнтаў (далей самастойная работа) – плануемая вучэбная, вучэбна-даследчая, навукова-даследчая дзейнасць студэнтаў, кая ажыццяўляецца ў пазааўдыторны час на заданню і пры метадычным кіраўніцтве выкладчыка, але без яго непасрэднага ўдзелу. Яна ўключае ў сябе:

-падрыхтоўку да аўдыторных заняткаў (лекцый, практычных, семінарскіх і інш.) і выкананне адпаведных заданняў;

-самастойную работу над асобнымі тэмамі вучэбных дысцыплін у адпаведнасці з вучэбна-тэматычнымі планами;

-напісанне дакладаў, эссе;

-падрыхтоўку да ўсіх відаў кантрольных іспытаў, у тым ліку, да залікаў;

-удзел у навуковых і навукова-практычных канферэнцыях, семінарах, кангрэсах і т.п.

Выкананне любога віда самастойнай работы мяркуе праходжанне студэнтамі наступных этапаў:

-вызнаэнне мэты самастойнай работы;

- канкрэтызацыя пазнавальнай (праблемнай або практычнай) задачы;

-самаацэнка гатоўнасці да самастойнай работы па рашэнню пастаўленай або абранай задачы;

-выбар адэкватнага спосаба дзеянняў, які вядзе да рашэння задачы (выбор шляхоў і сродкаў для яе вырашэння);

-планаванне (самастойна або з дапамогай выкладчыка) самастойнай работы па рашэнню задачы;

-рэалізацыя праграмы выканання самастойнай работы.

Метадычныя саветы і рэкамендацыі да заданняў

Усе тыпы заданняў, якія выконваюць студэнты, у тым ліку, у працэсе самастойнай работы, змяшчаюць устаноўку на набыццё і замацаванне вызначанага Дзяржаўным адукацыйным стандартам вышэйшай прафесійнай адукацыі аб'ёма ведаў, а таксама на фарміраванне ў рамках гэтых ведаў некаторых навыкаў разумовых аперацый – умення ацэньваць, аналізаваць, параўноўваць, каментавать і г.д. некаторыя заданні патрабуюць тлумачэння:

1. Пракаментавать выказванне – патлумачыць якая ідэя заключана ў фрагменце, аб якой пазіцыі аўтара яна сведчыць.

2. Параўнаць – выявіць падобнасць і адрозненне пазіцый па вызначаных прыкметах.

3. Абаснаваць адзін з некалькіх прапанаваных варыянтаў адказаў – прывесці аргументы на карысць правільнасці абранага варыянта адказа і паказаць, у чым памылковасць іншых варыянтаў.

4. Аргументавать (абаснаваць, даказаць, патлумачыць) адказ.

5. Правесці аналіз – аставіць іх з мэтай выяўлення раскласці з'явы, якія вывучаюцца, на складовыя часткі, супаставіць іх з мэтай выяўлення ў іх існага, неабходнага і вызначальнага.

6. Тэзісна выкласць ідэю, канцэпцыю, тэорыю – выкарыстоўваючы матэрыял вучэбных дапаможнікаў і іншай літаратуры, сцісла, але не ў шкоду зместу сфармуляваць асноўныя палажэнні вучэння.

7. Адлюстравать схематычна – значыць раскрыць змест адказа ў выглядзе таблицы, малюнка, дыяграмы і іншых графічных форм.

Важной складаючай самастойнай пазааўдыторнай падрахоўкі з'яўляецца работа з літаратурай да ўсіх відаў заняткаў: семінарскім, практычным, пры падрыхтоўцы да залікаў, тэсціраванню, удзел у навуковых канферэнцыях.

Уменне працаваць з літаратурай азначае навучыцца асэнсавана карыстацца крыніцамі. Перад тым як прыступіць да засваення навуковай літаратуры, рэкамендуецца чытанне падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў.

Вывучэнне навуковай, вучэбнай і іншай літаратуры патрабуе вядзення рабочых запісаў.

Форма запісаў можа быць вельмі разнастайнай: просты або разгорнуты план, тэзісы, цытаты, канспект.

Студэнтам рэкамендуецца самастойна выконваць даклады, індывідуальныя пісьмовыя заданні і практыкаванні, прапануемыя пры падрыхтоўцы да семінарскіх заняткаў. Работа, якая звязана з вырашэннем гэтых задач і практыкаванняў, прадстаўляе сабой від інтэлектуальнай практычнай дзейнасці. Яна садзейнічае выпрацоўцы умення і звычкі рабіць што-небудзь правільна, а таксама замацаванню навыкаў і ведаў па праблеме.

Метадычныя рэкамендацыі па напісанні пісьмовых, навукова-даследчых работ студэнтаў

Напісанне пісьмовых навукова-даследчых работ студэнтаў вырашае

шэраг задач:

- навучанне студэнтаў самастойнаму пошуку і адбору вучэбнай і спецыяльнай навуковай літаратуры па прадмету;

- прывіццё навыкаў рэферыравання навуковых артыкулаў па праблематыцы вивучаемых дысцыплін;

- выпрацоўка ўмення падрыхтоўкі рэфератаў, дакладаў, выступленняў і паведамленняў;

- набыццё вопыту выступлення з дакладамі на семінарскіх занятках;

- сістэматызацыя, замацаванне і пашырэнне тэарэтычных і практычных ведаў і навыкаў па вивучаемых дысцыплінах;

- далучэнне студэнтаў да вырашэння праблемных пытанняў па абранай тэме работы;

- навучанне студэнтаў выкладаць матэрыял ў выглядзе стройнай сістэмы тэарэтычных палажэнняў, звязаных лагічнай паслядоўнасцю і падмацаваных прыкладамі з практыкі.

Требования к выполнению самостоятельной работы студентов

п/п	Название темы, раздела	Кол-во часов на СРС	Задание	Форма выполнения
.1	Паняцце археалогіі. Прадмет, задачы, метады.	6	<p>Паняцце археалогіі. Пісьмовыя і рэчавыя крыніцы. Мацярык, культурны слой. Пахаванне, гарадзішча, паселішча, стаянка. Археалагічныя помнікі. Археалагічныя разведкі і раскопкі. Дакументаванне. Агульная характарыстыка прынцыпаў археалагічных раскопак. Стратыграфія. Ахова помнікаў.</p> <p>Археалагічная перыядызацыя і храналогія. Апрацоўка крыніц. Адкрытыя і закрытыя археалагічныя комплексы. Даціроўка археалагічнага комплексу. Археалагічная культура. Сувязь археалогіі з іншымі крыніцамі. Археалагічныя калекцыі.</p>	Справаздача па індывідуальных заданнях. Падрыхтоўка прэзентацыі
.2	Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў кантэксце сусветных археалагічных даследаванняў.	4	Славутыя археолагі сусвету. Развіццё гістарычнага краязнаўства: першыя археалагічныя экспанаты і калекцыі. Даленга-Хадакоўскі як першы вучоны ў галіне археалогіі на тэрыторыі Беларусі. Дзейнасць Я. і К. Тышкевічаў у галіне археалогіі. І Крашэўскі. Дзейнасць	Падрыхтоўка прэзентацыі

			<p>археолагаў да 1917 г. Раскопкі курганаў, калекцыяніраванне знаходак і выставы, картаграфаванне знаходак. Археалагічныя з'езды. Даследаванне паселішчаў. Археалагічныя даследаванні ў 20-30-я гг. XX ст. Археалагічныя даследаванні другой паловы XX ст. Археалагічныя даследаванні ў XXI ст.</p>	
.1	Палеаліт і мезаліт.	4	<p>Падставы для археалагічнай перыядызацыі. Палеаліт. Ранні палеаліт: алдувайская, ашэльская і мусцьерская эпохі. Неандэртальцы і Homo sapiens. Стаянкі алдувайскай эпохі. Каменныя вырабы алдувайскага часу. Стаянкі ашэльскай эпохі. Каменныя вырабы ашэльскага часу. Мусцье: стаянкі і прылады. Чопер, сфероід, клівер, рубіла, скрэбла, востраканечнік, нуклеус. Рэтуш. Паляванне і збіральніцтва. Позні палеаліт. Прылады, матэрыялы, жытлы, заняткі. Паляўнічая магія, культ звяроў. Першабытны жывапіс.</p> <p>Мезаліт. Мезалітычныя прылады. Мікраліты і макраліты. Асноўныя заняткі чалавека. Стаянкі. Мастацтва мезаліта.</p>	<p>Паведамленне. Падрыхтоўка прэзентацыі</p>

.2	Палеагеаграфічны нарыс. Перашапачатковае засяленне тэрыторыі Беларусі. Палеалітычныя і мезалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.	4	Муравінское міжледавікоўе. Паазерскае зľadзененне. Мушчёрская эпоха на тэрыторыі Беларусі. Юравіцкая познепалеалітычная стаянка. Бердыжская стаянка. Фінальны палеаліт. Гамбургская культура. Культура бромэ-лінгбі. Свідэрская культура. Грэнская культура. Валкушанская культура. Мезаліт. Пясочнароўская культура. Кундская культура. Бутаўская культура. Кудлаеўская культура. Каморніцкая культура. Яніславіцкая культура. Помнікі нарачанскага тыпу.	Даклад
.3	Неаліт. Неалітычныя культуры на тэрыторыі Беларусі.	4	Неалітычныя паселішчы. Прылады працы. Асноўныя заняткі. Стаянкі і жытлы. Кераміка. Днепра-данецкая культура. Нёманская культура. Прыпяцка- нёманская культура. Верхнедняпроўская культура. Нарвенская культура. Культура грабенчата-ямкавай керамікі. Культура шарападобных амфар. Помнікі тыпу Бабінавічаў. Усвяцкая культура.	Справаздача па індывідуальных заданнях. Падрыхтоўка прэзентацыі
.4	Бронзавы век. Культуры бронзавага веку на тэрыторыі	4	Энеаліт. Прылады працы. Заняткі. Жытлы. Кераміка. Трыпольская	Паведамленне

	Беларусі.		культура. Сярэднедняпроўская культура. Культура палескай шнуравой керамікі. Паўночнабеларуская культура. Тшцінецкая культура. Помнікі сосніцкага тыпу. Культура сярэдняй і позняй бронзы Паазер'я.	
.5	Жалезны век.	4	Прынцыпы прыгатавання жалезнай руды. Крыца. Домніца. Культура Урарту. Скіфы і сарматы. Антычныя дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я.	Паведамленне. Падрыхтоўка прэзентацыі
.6	Жалезны век на тэрыторыі Беларусі	4	Мілаградская і паморская культуры. Культура штрыхаванай керамікі. Днепра-двінская культура. Зарубінецкая культура. Кіеўская і вельбарская культуры. Культуры ранняга сярэднявек'я: помнікі тыпу Прагі-Корчак і Лукі- Райкавецкай, калочынская, банцараўская, культуры ранніх доўгіх курганаў і ўсходнелітоўскіх курганаў.	Падрыхтоўка прэзентацыі
.1	Усходнеславянскія саюзы пляменаў на тэрыторыі Беларусі па археалагічных даных.	4	Полацкія крывічы. Дрыгавічы. Радзімічы. Насельніцтва Панямоння.	Справаздача па індывідуальных заданнях.
	Сярэднявекавая вёска і	6	Сельскія паселішчы.	Справаздача па

.2	гарады X-XIII стст. па археалагічных даных.		Земляробства. Жывёлагадоўля, промыслы і рамёства. Гарады Паўночнай і Цэнтральнай Беларусі. Гарады Паўднёвай Беларусі. Гарады беларускага Панямоння. Гарады Усходняй Беларусі.	індывідуальных заданнях.
.3	Эканамічнае развіццё і культура гарадоў X-XIII стст. на тэрыторыі Беларусі.	6	Масавыя жыллы і гаспадарчыя пабудовы. Рэчавы інвентар. Тэхналогія рамёстваў. Гандаль і прыазныя вырабы. Манетныя і манетна-рэчавыя скарбы. Пісьменства. Мураванае дойлідства. Помнікі выяўленчага мастацтва.	Даклад
.1	Паселішча і могільнікі.	4	Гарады, іх функцыянальнае прызначэнне, тыпы гарадоў. Археалагічнае вывучэнне гарадоў. Тэрытарыяльна-планіровачнае развіццё гарадоў. Масовае жыллё і гаспадарчыя пабудовы. Камунальныя пабудовы. Мястэчкі: агульная характарыстыка і тыпы планіроўкі. Асаблівасці матэрыяльнай культуры мястэчак. Замкі. Паняцце “замак”, тыпы замкаў. Археалагічнае вывучэнне замкаў. Сельскія паселішчы. Матэрыяльная культура, сістэмы рассялення. Неўмацаваныя феадальныя	Падрыхтоўка прэзентацыі

			<p>сядзібы.</p> <p>Манументальнае дойлідства. Абаронныя аб'екты. Культавыя пабудовы. Манастырскія комплексы. Помнікі грамадзянскага дойлідства.</p> <p>Могільнікі. Вясковыя могільнікі. Агульная характарыстыка і тыпалогія пахаванняў. Пахаванні ў гарадах і мястэчках, іх археалагічнае вывучэнне. Познесярэдневяковыя паганскія свяцілішчы і культавыя аб'екты.</p>	
.2	Рэчавы матэрыял: тэхналогія, тыпалогія, храналогія.	6	<p>Вытворчасць жалеза, металічныя вырабы. Прылады працы і побытавыя рэчы: асартымент, тыпалогія, храналогія. Зброя, рыштунак вершніка. Ліцейная справа. Вырабы з каляровага металу.</p> <p>Вырабы з гліны. Керамічны посуд: асартымент, тыпалогія, храналогія, тэхналогія апрацоўкі. Імпартныя рэчы. Будаўнічыя матэрыялы. Кафля і кафляныя печы.</p> <p>Вырабы са шкла: асартымент, тыпалогія, храналогія, тэхналогія апрацоўкі.</p> <p>Вырабы са скуры, іх апрацоўка, інструмент, тэхналогія пашыву.</p>	Падрыхтоўка прэзентацыі

			<p>Дрэва, костка, камень: апрацоўка і вырабы.</p> <p>Матэрыялы нумізматыкі, сфрагістыкі, метралогіі, знойдзеныя пры раскопках.</p>	
	Усяго	60		

**Пералік заданняў і кантрольных мерапрыемстваў кіруемай
самастойнай работы студэнта**

Тэма: Археалагічныя даследаванні на тэрыторыі Беларусі ў кантэксце сусветных археалагічных даследаванняў.

План:

1. Славутыя археолагі сусвету.
2. Беларускія археолагі.
3. Археалагічныя з'езды.
4. Археалагічныя даследаванні ў 20-30-я гг. XX ст.
5. Археалагічныя даследаванні другой паловы XX ст.
6. Археалагічныя даследаванні ў XXI ст.

Модуль I

Вывучыць матэрыялы вучэбной літаратуры і Інтэрнэт-рэсурсаў і падрыхтаваць даклад на адну з тэм:

1. Археалагічнае даследаванне Егіпта
2. Археалагічныя даследаванні крыта-мікенскай цывілізацыі.
3. Археалагічныя даследаванні амерыканскіх цывілізацый.
4. Археалагічныя даследаванні Вавілона.
5. Археалагічныя даследаванні Троі.
6. Беларускія археолагі XIX стст.
7. Археалагічныя даследаванні ў 20-30-я гг. XX ст.
8. Археалагічныя даследаванні другой паловы XX ст.
9. Археалагічныя даследаванні ў XXI ст.

Форма контролю – абмеркаванне дакладаў.

Модуль II

Падрыхтоўка мультымедычных прэзентацый:

1. Славутыя археолагі сусвету.
2. Славутыя беларускія археолагі.

Форма кантроля – абарона творчага праекта.

Модуль III

Падрыхтоўка эсе:

“Дынаміка археалагічных даследаванняў у часе і прасторы”

Літаратура:

1. Загорульский, Э. М. Археология : пособие / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2020. – 343 с.
2. Археология Беларуси : у 4 т. / Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. Мінск, 1997-2001.
3. Калядзінскі, Л.У. Асновы археалогіі: уводзіны ў прадмет : дапаможнік / Л. У. Калядзінскі. – Гродна, 2013. – 197 с.
4. Левко, О. Н. Практическая археология : учеб.пособие / О. Н. Левко. – Могилев : Изд-во Могилевского ун-та им. А. А. Кулешова, 2006. – 256 с.

Тэма: Жалезны век.

План:

1. Прынцыпы прыгатавання жалезнай руды.
2. Культура Урарту.
3. Скіфы і сарматы.
4. Антычныя дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я.

Модуль I

Вывучыць матэрыялы вучэбной літаратуры і Інтэрнэт-рэсурсаў і падрыхтаваць даклад на адну з тэм:

1. Тэхналогія выпрацоўкі жалеза па рэчавых і археалагічных даных.
2. Культура Урарту.
3. Плямёны скіфаў па археалагічных даных.
4. Плямёны сарматаў па археалагічных даных.
5. Антычныя дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я па археалагічных даных.

Модуль II

Падрыхтоўка мультымедыяных прэзентацый:

1. Тэхналогія атрымання і апрацоўкі жалеза на тэрыторыі Беларусі і па-за яе межамі.
  2. Культура і паўсядзёнае жыццё скіфаў па археалагічных даных.
  3. Археалагічныя даныя пра дзяржавы Паўночнага Прычарнамор'я
- Форма кантроля – абарона творчага праекта.

Модуль III

Падрыхтоўка эссе:

“Скіфская трыяда: знаходкі скіфскіх рэчаў на тэрыторыі Беларусі”

Літаратура:

1. Загорульский, Э. М. Археология : пособие / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2020. – 343 с.
2. Археалогія Беларусі : у 4 т. / Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. Мінск, 1997-2001.
3. Калядзінскі, Л.У. Асновы археалогіі: уводзіны ў прадмет : дапаможнік / Л. У. Калядзінскі. – Гродна, 2013. – 197 с.
4. Левко, О. Н. Практическая археология : учеб.пособие / О. Н. Левко. – Могилев : Изд-во Могилевского ун-та им. А. А. Кулешова, 2006. – 256 с.

Тема: Рэчавы матэрыял XIV-XVIII стст.: тэхналогія, тыпалогія, храналогія.

План:

1. Вытворчасць жалеза, металічныя вырабы.
2. Вырабы з гліны.
3. Вырабы са шкла.
4. Вырабы са скуры.
5. Дрэва, костка, камень: апрацоўка і вырабы.
6. Матэрыялы нумізматыкі, сфрагістыкі, метралогіі, знойдзеныя пры раскопках

Модуль I

Вывучыць матэрыялы вучэбной літаратуры і Інтэрнэт-рэсурсаў і падрыхтаваць даклад на адну з тэм:

1. Металічныя вырабы XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
2. Вырабы з гліны XIV-XVIII стст. па археалагічных даных..
3. Вырабы са шкла XIV-XVIII стст. па археалагічных даных..
4. Вырабы са скуры XIV-XVIII стст. па археалагічных даных..
5. Дрэва, костка, камень у XIV-XVIII стст. па археалагічных даных: апрацоўка і вырабы.
6. Матэрыялы нумізматыкі, сфрагістыкі, метралогіі XIV-XVIII стст., знойдзеныя пры раскопках

Модуль II

Падрыхтоўка мультымедычных прэзентацый:

1. Гліняны посуд, будаўнічыя матэрыялы і цацкі XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
2. Археалагічны матэрыял замкаў.
3. Драўляныя вырабы XIV-XVIII стст. па археалагічных даных.
Форма кантроля – абарона творчага праекта.

Модуль III

Падрыхтоўка эсэ:

Параўнаўчы аналіз знаходак IX-XIII і XIV-XVIII ст. (на прыкладзе сярэднявечавага горада Беларусі)

Літаратура:

1. Загорульский, Э. М. Археология : пособие / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2020. – 343 с.
2. Археология Беларуси : у 4 т. / Нац. Акад. навук Беларусі, Ін-т гісторыі. Мінск, 1997-2001.
3. Богомольников, В. В. Радимичи (по материалам курганов X-XII вв.) / В. В. Богомольников. – Гомель, ГГУ им. Ф. Скорины, 2004. – 226 с.
4. Дук, Д. У. Археалагічныя комплексы пасадаў Полацка IX–XVIII стст. (па выніках раскопак 2004-2-12 гг.) / Д. У. Дук. – Наваполацк : ПДУ, 2014. – 252 с.
5. Загорульский, Э. М. Вицинский замок / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2004. – 159 с.
6. Загорульский, Э. М. Славяне: происхождение и расселение на территории Беларуси / Э. М. Загорульский. – Минск : БГУ, 2012. – 315 с.
7. Заяц, Ю. А. Заславль в эпоху феодализма / Ю. А. Заяц. – Минск : Наука и техника, 1995. – 207 с.
8. Калядзінскі, Л.У. Асновы археалогіі: уводзіны ў прадмет : дапаможнік / Л. У. Калядзінскі. – Гродна, 2013. – 197 с.
9. Левко, О. Н. Практическая археология : учеб.пособие / О. Н. Левко. – Могилев : Изд-во Могилевского ун-та им. А. А. Кулешова, 2006. – 256 с.

Пералік выкарыстаных сродкаў дыягностыкі вынікаў вучэбнай дзейнасці

Для дьягностыкі кампетэнцый выкарыстоўваюцца наступныя формы:

1. Вусная форма:

- сумоўе;
- даклады на семінарах.

2. Пісьмовая форма:

- тэсты;
- кантрольная работа;
- пісьмовы экзамен;
- ацэніванне на аснове рэйтынгавай сістэмы.

Крытэрыі ацэнак вынікаў вучэбнай дзейнасці студэнта

Балы	Крытэрыі ацэнкі
1 (адзін)	Адмова ад адказу, поўная адсутнасць прафесійных кампетэнцый
2 (два)	Фрагментарныя веды ў рамках адукацыйнага стандарта; веданне асобных фактаў з гістарычных крыніц, якія рэкамендаваны праграмай дысцыпліны; няздольнасць выкарыстоўваць навуковую тэрміналогію; пасіўнасць на семінарскіх занятках
3 (тры)	Отсутствие полного объема знаний в рамках образовательного стандарта; знание части основной литературы, которая рекомендована учебной программой; значительные лингвистические и логические ошибки в использовании научной терминологии; неспособность ориентироваться в основных теориях и концепциях дисциплины; пассивность на семинарских занятиях
4 (чатыры)	Дастатковы аб'ём ведаў у рамках адукацыйнага стандарта; засваенне асноўнай літаратуры, якая рэкамендавана вучэбнай праграмай; уменне выкарыстоўваць навуковую тэрміналогію і рабіць высновы без істотных памылак; здольнасць арыентавацца ў асноўных тэорыях і канцэпцыях прадмета і даваць ім ацэнку; работа на семінарскіх занятках пад кіраўніцтвам выкладчыка
5 (пяць)	Дастатковы ўзровень ведаў у рамках вучэбнай праграмы; уменне карыстацца навуковай тэрміналогіяй, здольнасць рабіць высновы; валоданне асноўнымі тэорыямі дысцыпліны; засваенне асноўнай літаратуры, якая рэкамендавана вучэбнай праграмай, нязначныя памылкі пры выкананні вучэбных і прафесійных задач
6 (шэсць)	Сістэматызаваныя веды ў аб'ёме вучэбнай праграмы; выкарыстанне неабходнай навуковай тэрміналогіі; лагічна вытрыманыя адказы; уменне арыентавацца ў базавых тэрмінах і канцэпцыях дысцыпліны, даваць ім параўнаўчую ацэнку; самастойная работа на семінарскіх занятках, удзел у групавых абмеркаваннях, высокі ўзровень выканання культуры выканання заданняў
7 (сеў)	Сістэматызаваныя, глыбокія і поўныя веды па ўсіх раздлах вучэбнай праграмы; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі; лагічна

<p>мь)</p>	<p>вытрыманья адказы, здольнасць рабіць абаснавання высновы; засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры праграмы дысцыпліны; здольнасць арыентавацца ў асноўных тэорыях і даваць ім крытычную ацэнку; самастойная і актыўная работа на семінарскіх занятках</p>
<p>8 (вос ем)</p>	<p>Сістэматызаваныя, глыбокія і поўныя веды па ўсіх пытаннях у аб'ёме вучэбнай праграмы; выкарыстанне навуковай тэрміналогіі; здольнасць рабіць абаснавання высновы; валоданне метадамі комплекснага аналіза і здольнасць самастойна вырашаць складаныя праблемы ў межах вучэбнай праграмы; засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры, якая рэкамендавана ў рамках вучэбнай праграмы; засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры, якая рэкамендавана праграмай; здольнасць арыентавацца у асноўных тэорыях і канцэпцыях і даваць ім крытычную ацэнку; актыўная самастойная работа на занятках, удзел у групавых абмеркаваннях</p>
<p>9 (дзе вять)</p>	<p>Выкананне патрабаванняў вучэбнай праграмы на высокім узроўні; поўнае і глыбокае засваенне асноўнай і дадатковай літаратуры па прадмету; безакорнае валоданне тэарэтычнымі ведамі і практычнымі навыкамі; стылістычна пісьменная, практычна правільная пабудова матэрыяла; дакладнае выкарыстанне навуковай тэрміналогіі, уменне арыентавацца ў тэорыях, канцэпцыях і накірунках вывучаемай дысцыпліны, даваць ім крытычную ацэнку, крытычную ацэнку, выкарыстоўваць навуковыя дасягненні ў іншых дысцыплінах; уменне самастойна творча вырашаць складаныя праблемы ў нестандартнай сітуацыі; веданне і удалае выкарыстанне сучасных інфармацыйных і адукацыйных тэхналогій.</p>
<p>10 (дзе сяць)</p>	<p>Безумоўнае выкананне патрабаванняў вучэбнай праграмы на высокім узроўні; уменне самастойна вылучаць і выкарыстоўваць унутры прадметныя і міжпрадметныя сувязі вучэбнай дысцыпліны; свабоднае валоданне інфармацыяй з асноўных і дадатковых крыніц у рашэнні прафесійных задач; пошуковая творчая дзейнасць па рашэнні актуальных праблем вывучаемай дысцыпліны.</p>

ПРАТАКОЛ САГЛАСАВАННЯ ВУЧЭБНОЙ ПРАГРАМЫ

Назва вучэбнай дысцыпліны, з якой патрабуецца сагласаванне	Назва кафедры	Прапановы аб змяненнях у змесце вучэбнай праграмы установы вышэйшай адукацыі па вучэбнай дысцыпліне	Рашэнне, прынятае кафедрай, распрацаваўшай вучэбную праграму (з указаннем даты і нумара пратакола)
Гісторыі Беларусі	Гісторыі Беларусі і славянскіх народаў	Змен няма	Рэкамендава на да зацвярджэння вучэбная праграма ў прадстаўленым варыянце (пратакол № 11 ад 24.03.2021)